

K stavebním proměnám venkovského domu v pozdním středověku a raném novověku: příklad ze Zbečna u Křivoklátu

Structural changes of a rural house in the Late Middle Ages
and Early Modern period: An example from Zbečno, Central Bohemia

Jan Kypta – Filip Laval – Zdeněk Neustupný – Barbara Marethová

Památkově mimořádně hodnotný dům čp. 22 ve středověké vsi Zbečno (okr. Rakovník) prošel v raném novověku složitým stavebním vývojem. Nejstarší dochované konstrukce pocházejí z 16. století, výrazné přestavby proběhly v 18. století. Geneze domu je však podstatně starší. Předmětem článku je komplexní prezentace výsledků archeologického výzkumu realizovaného v dvojici obytných místností a na dvoře usedlosti. V souvrství pod dnešními podlahami se podařilo rozlišit pozůstatky tří po sobě následujících středověkých staveb, jejichž vnitřní dispozice korespondovala s dispozicí dnešního domu. Dva z těchto domů shořely. Výstavbu nejstaršího domu lze podle keramiky datovat do 2. poloviny 13. až 1. poloviny 14. století. Třebaže jsou současné stěny mírně půdorysně posunuty oproti středověkým vývojovým fázím, orientace hlavního dispozičního osy se nezměnila.

středověk – raný novověk – poddanská usedlost – vesnická architektura – roubená konstrukce – jizba

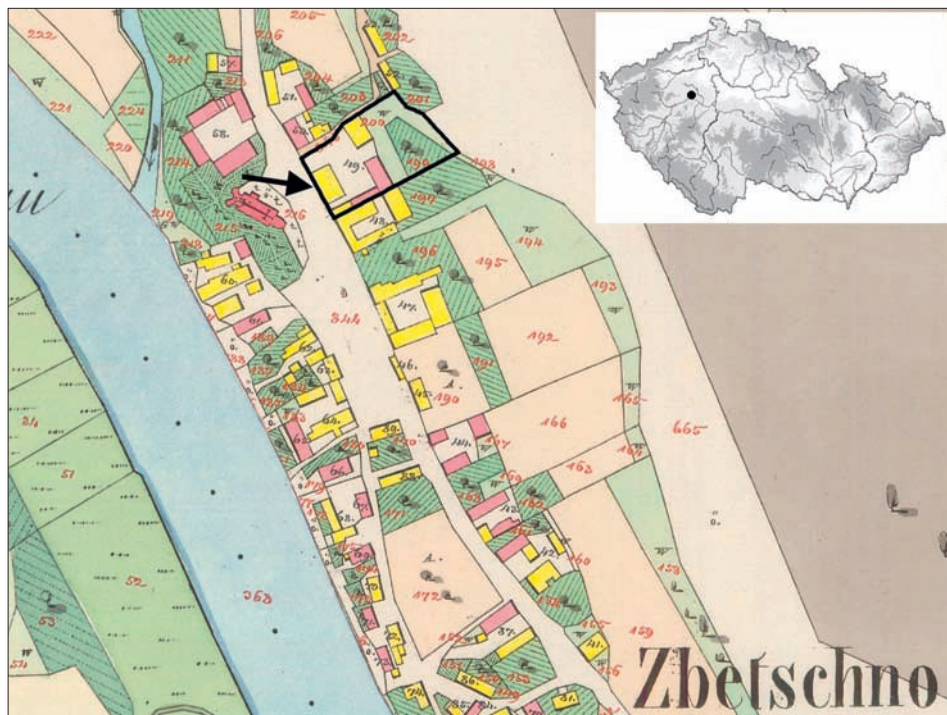
Extraordinarily valuable house no. 22 in the village of Zbečno (Rakovník district) underwent complex construction development in the Early Modern period. The oldest preserved structures date from the 16th century, and significant reconstruction work took place in the 18th century. However, the origin of the house is substantially older. The article presents the comprehensive results of an archaeological excavation performed in a pair of living rooms and in the courtyard of the homestead. In the stratified layers beneath today's floors, it was possible to distinguish the remains of three consecutive medieval houses, the internal layout of which corresponded to the floor plan of today's house. Two of these houses were destroyed by fire. Pottery dates the construction of the earliest house to the period between the second half of the 13th century and the first half of the 14th century. Although the current walls are slightly shifted in plan from the medieval development stages, the orientation of the main dispositional axes has not changed.

Late Middle Ages – Early Modern period – peasant homestead – village architecture – timber construction – smoke room

Úvod

Zčásti zděný, převážně však roubený dům usedlosti čp. 22, tradičně nazývané Hamousův (Hamouzův) statek, ve vsi Zbečně v srdci Křivoklátska patří k nejhodnotnějším památkám lidové architektury (obr. 1; 2A; 2B). Výjimečným se stal kombinací několika faktorů. Nejzásadnější je skutečnost, že se po stavební stránce dochoval v mimořádně autentickém stavu. Byť v průběhu 2. poloviny 20. století doznal nešetrných adaptací, provedené zásahy jen v poměrně malé míře narušily starší konstrukce. Kupříkladu v síni jako zázrakem pře-trvala hliněná podlaha (obr. 2C).

Dům selské usedlosti sloužil obytným účelům nepřetržitě do začátku roku 1992, kdy byl za státní finance vykoupen ze soukromého vlastnictví a předán do správy Památkového

Obr. 1. Zbečno (okr. Rakovník). Situace vsi na tzv. císařském otisku mapy stabilního katastru z roku 1840. Usedlost čp. 22 vyznačena silnou obrysou linií, dům šipkou.

Fig. 1. Zbečno (Rakovník district). Layout of the village on the Imperial Imprint of the Map of the Stable Cadastre from 1840. Homestead no. 22 with bold outline, the house indicated by an arrow.

ústavu středních Čech, nynějšího Národního památkového ústavu. Úsilí pracovníků památkové péče o získání nemovitosti podnítily dva důvody. Chtěli předejít případným nevhodným přestavbám, přičemž hlavním cílem byla proměna celého areálu usedlosti v muzejní artefakt přístupný veřejnosti. Záměr se záhy podařilo realizovat, neznamená však konec stavebního vývoje domu. V posledních třech desetiletích postupně proběhlo mnoho úprav rehabilitačního a konzervačního rázu. Několika stavebními akcemi předcházely archeologické výzkumy, jejichž komplexní vyhodnocení je náplní předkládaného článku.

Druhý aspekt mimořádné hodnoty domu spočívá v jeho výpovědním potenciálu. Ze dvou důvodů představuje instruktivní příklad vývojových trendů lidové architektury. Prostřednictvím řady zjevných vodítek lze názorně demonstrovat rozsah větších přestaveb a dílčích úprav, jejichž dlouhý časový interval koresponduje s celým průběhem raného novověku. Stejně podstatná je skutečnost, že dispozice interiéru vykazuje běžné i výjimečné znaky. Domem se podrobně zabýval Jiří Škabrada. Základní bibliografickou položkou je článek vycházející z komplexního stavebněhistorického průzkumu provedeného těsně před započítím konverze příbytku v muzejní exponát (Ebel – Škabrada 1994). Jako modelový příklad figuruje zbečenský dům v pracích o genezi vnitřní dispozice středověkého a novověkého vesnického obytného stavení (Škabrada 1996, 43; Škabrada – Syrová-Anýžová edd. 2018, 26–27; nechybí ani v compendiu *Lidová architektura v Československu: Mencl 1980*,

Obr. 2. Zbečno, dům čp. 22. A – Návesní strana. Foto J. Švec 1973; ze sbírky L. Vokouna; B – dvorní strana; C – síň, pohled na jihozápadní stěnu s hlavním vstupem z návsi.
 Fig. 2. Zbečno, house no. 22. A – side facing village green. Photo by J. Švec 1973; B – courtyard side; C – hall, view of the southwest wall with the main entrance from the village green.

162–163). Námí prezentovaná archeologická zjištění rozšiřují dosavadní představu o stavebním vývoji domu, zvláště co se týče nejstarších, středověkých fází. Naopak přínos k poznání drobné hmotné kultury ve středověku a novověku je spíše skrovný. Jen několik nalezených artefaktů lze využít při komparativním studiu některých stránek životní úrovně venkovského obyvatelstva.

S vědomím výše nastíněných souvislostí vytane na mysl ještě jeden zásadní aspekt. Předkládaný článek představuje v rámci středních Čech teprve druhou komplexní publikaci rozsáhlejšího a na výsledky bohatého archeologického výzkumu, který byl uskutečněn v interiéru venkovského domu. Jako srovnatelný příklad lze uvést pouze dům čp. 16 ve Vilasově Lhotě na Sedlčansku (*Kypta – Veselý – Nachtmannová 2018*). Vzájemná spojitost spočívá v tom, že výsledky archeologického výzkumu lze konfrontovat se závěry detailního stavebněhistorického průzkumu doprovázeného archivní rešerší. Další stěžejní roli sehrála náhoda. Pod dnešními podlahami domů ve Zbečně i ve Vilasově Lhotě se dochovala složitější souvrství se zakonzervovanými dusanými podlahami. Tyto situace při různých přestavbách v minulosti často zanikly beze zbytku. Jako příklad lze uvést pozdně středověkou obytnou místnost domu čp. 2 v Sakách na Kladensku. V ní realizovaný archeologický výzkum jen minimálně doplnil (nepočítáme-li situace, které nesouvisejí s genezí domu) bohaté výsledky hloubkového stavebněhistorického průzkumu (*Anderle – Ježek – Zavřel 2000*).

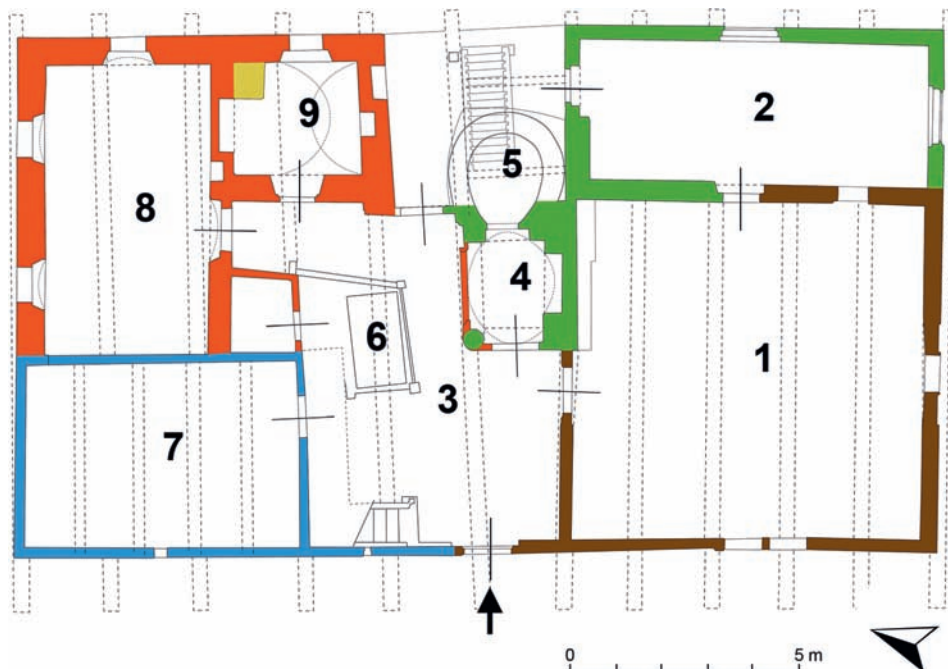
Nutno zdůraznit, že dosavadní exkavace v interiérech vesnických domů vždy proběhly za specifických okolností. U zbečenského stavení je to dáno tím, že jej spravuje Národní památkový ústav. Výzkum domu ve Vilasově Lhotě byl realizován z toho důvodu, že iniciátorem záchranné archeologické akce byl jeho vlastník – stavební historik. Stovky jiných venkovských domů procházejí v současnosti razantními adaptacemi, aniž by došlo k registraci těchto zásahů ze strany archeologických institucí. Zmiňované příklady pocházejí ze středních Čech, v jiných krajích ale není situace o mnoho lepší (srov. *Kolařík – Merta – Peška 2015*), ba je většinou ještě horší, a sice s nulovou bilancí výzkumů daného druhu.

Architektura a dějiny domu

Protože existuje speciální a podrobný článek o architektuře a dějinách držby zbečenského domu čp. 22 (*Ebel – Škabrada 1994*), postačí, když z něho učiníme výtah se stručnou charakteristikou dispozice interiéru a stavebního vývoje. Informace nad rámec už publikovaného připojíme jen v jednom ohledu. Dnes máme k dispozici výsledky dendrochronologické analýzy provedené Tomášem Kynclem (autorovi děkujeme za laskavé poskytnutí dat). Tyto poznatky v zásadě potvrzují předpoklady J. Škabrady o relativní i absolutní chronologii stavebního vývoje, byť se v některých případech exaktní data rozcházejí s intuitivně navrženým časovým určením až o pět desetiletí.

Dispozice

Zbečno se rozkládá těsně při levém břehu Berounky, na úzkém terasovém stupni ohraničeném z jedné strany říčním korytem a na opačné straně prudkým svahem. Osnovu jádra vsi tvoří dvě rovnoběžné řady usedlostí s mezilehlou návší obdélného tvaru. Usedlost čp. 22 je situována naproti farnímu kostelu, na konci jedné z návesních front. Čelo parcely

Obr. 3. Zbečno, dům čp. 22. Celkový půdorys: 1 – velká světnice; 2 – zadní světnička; 3 – síň; 4 – černá kuchyně velké světnice; 5 – exteriérová chlebová pec (vybudovaná v letech 1997–1999 v místě zaniklé historické pece); 6 – vstup v podlaže síně do sklepa pod komorou; 7 – komora; 8 – světnička výměnku; 9 – černá kuchyně výměnku. Zjednodušené zobrazení hlavních stavebních fází: modrá – 80. léta 16. století s výraznou přestavbou ve 2. polovině 18. století; hnědá – 2. polovina 40. let 18. století; zelená – 1. polovina 90. let 18. století; červená – patrně 1. polovina 19. století. S výjimkou nejmladší fáze se datace ostatních přestaveb opírá o výsledky dendrochronologické analýzy. Kresba F. Laval podle zaměření V. Svačiny a V. Hejdy z roku 1974.

Fig. 3. Zbečno, house no. 22. General floor plan: 1 – large living room; 2 – rear living room; 3 – hall; 4 – smoke kitchen of the large living room; 5 – outdoor bread oven (built in 1997–1999 on the site of the defunct historic oven); 6 – entrance in the floor to the cellar below the chamber; 7 – chamber; 8 – living room of widow's flat; 9 – smoke kitchen of widow's flat. Simplified depiction of main construction phases: blue – 1580s with a major reconstruction in the second half of the 18th century; brown – second half of the 1740s; green – first half of the 1790s; red – probably the first half of the 19th century. With the exception of the latest phase, the dating of other reconstructions is based on the results of dendrochronological analysis.

vyplňuje dům obdélného, poměrně širokého půdorysu. Orientován je podélně k návsi, přičemž přímo v linii hlavního průčelí probíhá parcelní hranice. Při obou štítových průčelích vedou průjezdy do dvora za domem. V týlu dvora se nachází stodola se sýpkou. Ve stejné linii stála ještě jedna stodola, dochovaná v podobě ruiny. Při jihovýchodní parcelní hranici se nacházejí chlívký s kůlnou. Většina hospodářských objektů vznikla v 2. polovině 19. až 1. polovině 20. století, pouze kůlna pochází patrně už z 18. století.

Dům je převážně roubený. Kromě bloků černých kuchyní a přilehlých krátkých úseků zdí v místech otopných zařízení je zděná pouze část sloužící jako výměnek. Klasicky trojdílná dispozice domu je po celé délce dvoutraktová (obr. 3). Střední díl sestává z rozlehlé síně situované při návsi, v týlu se pak nacházejí dva bloky černých kuchyní. Funkci obytného jádra plní jihovýchodní díl, s velkou světnicí téměř čtvercového půdorysu, situovanou

při návěsní straně, a světničkou obdélného půdorysu při dvorní straně. Druhý krajní díl je rozdělen na dvě funkční části. Roubená část při návsi slouží jako komora, zděná část v týlu jako výměnek – se světničkou a samostatnou černou kuchyní.

S výjimkou komorové části je dům v celém půdorysu jednopodlažní. Komorová část je tvořena dvěma místnostmi stejné velikosti, situovanými nad sebou. Pod nimi se nachází dvouprostorový sklípek. Toto trojpodlažní řešení se v síni projevuje neobvyklým komunikačním uzlem: pavláčkou zpřístupňující horní komoru a zalomenou vstupní šíjí sklepa, jejíž vyústění v podlaze poměrně komplikuje pohyb v zadní části síně.

K neobvyklým dispozičním znakům domu patří proluka mezi černou kuchyní výměnku a světnicovým dílem. Do tohoto zastřešeného, ale v podstatě exteriérového prostoru vystupovalo těleso chlebové pece, kompletně zbořené při adaptacích domu kolem roku 1970. Při památkové rehabilitaci byl tento prostor obnoven do dřívější podoby včetně novostavby funkční pece (Volfová 2000). Výjimečné je také celkové komunikační řešení: hlavní vstup do síně vede přímo z návsi, nikoli ze dvora, jak tomu obvykle bývá u domů poddanských usedlostí v dané geograficko-kulturní oblasti. Síní průchozí z návsi do dvora spíše odpovídá dispozičním řešením městských domů (blíže Škabrada 1996, 43).

Stavební vývoj

J. Škabrada při podrobném průzkumu domu rozlišil několik stavebních fází. Hlavně na základě způsobu napojení trámů roubených stěn na návěsním průčelí označil za nejstarší jádro stavby komorový blok, byť i ten doznal řady úprav při pozdějších přestavbách. Jednak došlo k jeho šířkové redukci v důsledku zřízení zděného výměnku. Předtím dosahoval šířky velké světnice. Vzhledem k jejím velkým rozměrům lze usuzovat na původně dvoutraktové řešení komorového dílu. V patře byl ale komorový díl dělen naopak kolmo k hlavní půdorysné ose domu, o čemž vypovídají stopy po odstraněné příčce. Do druhé velké stavební fáze spadá dnešní roubení stěn velké světnice. Následně přibyla sousední světnička a v ještě o něco mladší stavební fázi – jak předpokládá J. Škabrada – zděný výměnek u komorového dílu.

Do nastíněné základní periodizace vnesla dendrochronologie několik pevných bodů. Jednak se potvrdilo výrazné stáří komorového bloku. Dva analyzované trámy roubení jeho horní místnosti byly zhotoveny z kmenů pokácených někdy mezi roky 1579–1583. Tomu odpovídá i datace překladu vstupu do sklepa. Datum kácení kmene, z něhož byl daný prvek zhotoven, je možné stanovit také pouze intervalově: 1577–1583. Lze tedy předpokládat, že sklep je současný s jádrem roubené konstrukce komorového dílu. Překvapení přineslo datování roubených stěn přízemní komorové prostory; analyzovány byly tři trámy. U jednoho se podařilo určit rok porážení stromu přesně (1755/1756), u druhého je možné stanovit dobu kácení intervalově (1752–1756), u třetího pouze termínem *post quem* nejmladšího dochovaného letokruhu (1746). Je zřejmé, že komorový blok prošel výraznou úpravou roubených stěn v roce 1756, nebo brzy poté.

Z trámů roubených stěn velké světnice byly analyzovány dva prvky. Jeden se určit nepodařilo, u druhého známe přesné datum kácení kmene: zimní sezóna 1746/1747. Další velká přestavba domu nastala v posledním desetiletí 18. století. U celkem tří analyzovaných prvků krovu vyšlo shodné datum kácení dřeva: zimní sezóna 1791/1792. Můžeme tak přesně časově určit výraznou stavební etapu, v jejímž rámci – jak přesvědčivě zdůvodnil J. Škabrada – byla k velké světnici přistavěna světnička a současně vznikl dnešní krov domu,

a to včetně stropní konstrukce světnice i světničky. Analyzovány byly i dva trámy z roubených stěn světničky. Jeden byl zhotoven z kmene poraženého v zimní sezóně 1791/1792, druhý z kmene poraženého podstatně dříve, v zimní sezóně 1754/1755. O bezmála čtyřicet let starší dřevo můžeme interpretovat jako doklad druhotného použití stavebního materiálu, klíčové je, že datování druhého trámu se shoduje s dobou kácení dřeva krovu.

Dějiny domu ve světle písemných pramenů

Autorem podrobné archivní rešerše, z níž čerpáme následující údaje, je Martin Ebel (*Ebel – Škabrada 1994*). Z hlediska sociálního postavení držitelů usedlosti čp. 22 v lokální mikrostruktuře je podstatné, že ve všech evidenčních soupisech – ať berních, majetkových, či konfesních – je nemovitost vedena na prvním místě, přestože podle výměry představovala „až“ druhý největší zbečenský statek. Odpověď na otázku, proč tomu tak bylo, lze formulovat hypoteticky. Zřejmě není náhodou, že její držitelé zastávali funkci rychtáře. V této souvislosti také zaujme zmínka z roku 1763, týkající se abnormální částky, již tehdejší hospodář dlužil za pivo vrchnosti. Podle M. Ebela je málo pravděpodobné, že by vznikla individuální spotřebou. Jak ale autor hned upozornil, přímé doklady o výčepu piva v usedlosti čp. 22 scházejí. V této souvislosti lze upozornit na jeden aspekt, který autoři stavebněhistorického průzkumu při celkové interpretaci vnitřní dispozice překvapivě ponechali stranou. Pokud by dům fungoval i jako hospoda, vysvětlovalo by to neobvyklé komunikační řešení, konkrétně existenci hlavního vstupu do síně přímo z návsi.

Pořadí hospodářů střídajících se v držbě gruntu lze víceméně kontinuálně sledovat od přelomu 16. a 17. století. Podle inventářových zápisů, pořízených při změnách držitelů, charakterizoval M. Ebel usedlost jako průměrné hospodářství. Za třicetileté války došlo k rapidnímu majetkovému propadu jejích držitelů, což se signifikantně projevilo sníženými stavy chovaného zvířectva. Neblahé následky války přetrvávaly hluboko do 2. poloviny 17. století, hospodářská konsolidace nastala v 18. století.

Některé ze stavebních etap můžeme spojit se jmény konkrétních držitelů. Výstavbu stávajících roubených stěn velké světnice lze klást do souvislosti se zmínkou z roku 1746, kdy tehdejší hospodář Jan Hrouda nespálce své vyměřené závazky, „*poněvadž stavěti bude*“. Ze sekvence dendrotat vyplývá, že v přestavbách pokračoval František Hamous, podle něhož je usedlost dodnes zvaná Hamousův statek. Není divu, protože na statku hospodařil mimořádně dlouhou dobu. Gruntu se ujal v roce 1763 po svém tchánovi Janu Hroudovi a svému synovi, který hospodářství fakticky vedl od roku 1805, jej formálně postoupil roku 1819. Na základě dendrotat víme, že na počátku 90. let realizoval výstavbu zadní roubené světničky spolu s dnešním krovem nad celým domem. Dříve přestavěl komorový díl, o čemž zanechal výjimečné písemné svědectví v podobě samostatného listu vlepeného do gruntovní knihy. Dokument s výčtem různých stavebních úprav, včetně přehledu finančních nákladů, není datován, M. Ebel jej podle souvislosti klade do roku 1786. O rozsáhlejší přestavbě domu svědčí zmínka, která „*v stavění jsem přistavěl šíři komory*“. Je tím zřejmě míněna přestavba komorového dílu, ovšem data kácení dřeva u trámů použitých ve stěnách přízemní komory, z nichž jedno spadá do zimní sezóny 1755/1756, se jeví jako příliš časná, resp. lze je klást spíše do souvislosti s Janem Hroudou, držitelem gruntu do roku 1763.

Archeologický výzkum

Počátek archeologického zkoumání zbečenského domu spadá do roku 1993, kdy J. Škabrada v rámci stavebněhistorického průzkumu inicioval nevelký odkryv v topeništním (severním) koutu velké světnice. Výzkum realizovaný Františkem Gabrielem byl veden snahou zachytit relikty historických otopných zařízení pod současnou cihelnou podlahou

Obr. 4. Zbečno, dům čp. 22. Celková situace archeologických sond: modrá – sonda F. Gabriela z roku 1993; červená – akce 1/08, výzkum ve velké světnici; hnědá – akce 2/08, výzkum v jižním průjezdu do dvora; žlutá – akce 1/09, výzkum na dvoře usedlosti; zelená – akce 1/11, výzkum v zadní světničce.

Fig. 4. Zbečno, house no. 22. General layout of archaeological trenches: blue – a trench from 1993; red – event 1/08, excavation in the large living room; brown – event 2/08, excavation in the southern passageway to the courtyard; yellow – event 1/09, excavation in the homestead yard; green – event 1/11, excavation in the rear living room.

(Gabriel 1994). V mělké sondě o půdorysu 160 x 210 cm se podařilo učinit kýžený nález. Těsně pod pískovým lůžkem dlažby se dochovala z kamenů sestavená podesta dymné pece, a to včetně výmazu topeništní komory, podle jehož hruškovitého tvaru lze nejen určit polohu obslužného otvoru, ale také rekonstruovat celkový půdorys zaniklé kupole (instrukтивní foto: Škabrada – Syrová-Anýžová edd. 2018, 44).

Další archeologické výzkumy v zbečenské usedlosti čp. 22, jejichž výsledky jsou souhrnně prezentovány v tomto článku, proběhly ve čtyřech etapách, vždy v předstihu před plánovanými stavebními úpravami v interiéru domu a terénními pracemi v jeho bezprostředním okolí (obr. 4).

První akce se uskutečnila v prvním pololetí 2008 v hlavní světnici domu. Předmětem odkryvu tu byla plocha s prkennou podlahou, na níž z výměry místnosti připadají přibližně dvě třetiny (podlaha na zbývajícím ploše je cihelná). Výměnou podlahových trámů (tzv. polštářů) byly ohroženy archeologické situace do hloubky maximálně 40 cm pod dnešní pochozí úrovní. Z badatelských důvodů ale byla tato niveleta exkavací místy poměrně výrazně překročena, aby bylo možné poznat celkovou stratigrafii nadložních vrstev, které – jak bylo zjevné už krátce po zahájení výzkumu – významným způsobem vypovídají o středověkém stavebním vývoji domu a o sídelních aktivitách před jeho existencí. Druhá předstihová akce proběhla v létě 2008, kdy bylo v trase plánovaného výkopu pro drenážní konstrukci realizováno několik sond v prostoru jižního průjezdu do dvora, tzn. před jihovýchodním průčelím domu. Stejně důvody vyvolaly v létě 2009 třetí akci, kdy byla podél celé dvorní strany domu vyhloubena liniová sonda, a to až na podloží. V rámci čtvrté akce, uskutečněné na začátku roku 2011, výzkum proběhl znovu v interiéru domu,

a sice v roubené světničce, kde bylo v celém rozsahu místnosti nutné odstranit zásyp pod nedávno položenou dřevěnou podlahou do hloubky 50 cm, protože jím prorůstala vlákna dřevomorky. Z badatelských důvodů i zde exkavace místy překročila dotyčnou niveletu, a to v úzké sondě podél příčky oddělující světničku od hlavní světnice.

Nálezová situace v hlavní světnici – akce 1/08

V hlavní světnici (*obr. 5; 6; 7*) prozkoumané stratigrafické jednotky dělíme do dvou základních časových horizontů. Do mladšího horizontu řadíme nálezové situace související se stavebním vývojem stávajícího domu a jeho předchůdců, které zanikly, aniž by se dochovaly některé jejich konstrukce ve hmotě dnešní stavby. Z dochovaných reliktů nicméně jasně vyplývá, že předchozí přibytky polohově i dispozičně korespondovaly s dnešní podobou domu. Do staršího horizontu řadíme stopy sídelních aktivit, které předcházely genezi dnešního domu.

Stratigrafické jednotky prvního a druhého horizontu můžeme vzájemně jednoznačně odlišit. Vizuální vodítko představuje poměrně mohutná podlahová úprava tvořící bázi druhého horizontu. Konkrétně to jsou jednorázově nasypané vrstvy 9 a 10, tvořené čistě spraší, resp. spraší promísenou pouze uhlíky (barevně vizualizováno na *obr. 7A a 7B*). Tyto jasně žlutookrové vrstvy barevně kontrastují s tmavými, staršími uloženinami, ať s výplněmi jam, nebo vodorovnými vrstvami, které postupně navyšovaly povrch terénu (viz např. *obr. 8*).

V rámci prvního stratigrafického horizontu (*obr. 5A*) narostlo nadloží do celkové mocnosti 40–70 cm. Jeho hlavní složku představují souvislé vrstvy šedohnědé či hnědočerné hlíny, vzájemně se lišící tónem tmavosti, popř. množstvím příměsí v podobě uhlíků. Barevnou homogenost nadloží prvního horizontu místy narušují tenké a plošně omezené čocky spraše, popř. hlíny s výraznou příměsí spraše, a popelové vrstvičky.

Nejmladšími stratigrafickými jednotkami prvního horizontu jsou výplně zahlobených objektů. Při návěsní stěně to jsou zásypy negativů ostře zahrocených kůlů (*obj. 3–6*), umístěných ve dvou souběžných řadách, podle čehož je interpretujeme jako relikt ohrazení. Celkem bylo zachyceno pět těchto objektů o průměru 6–8 cm, čtyři se nacházely při jižním koutu místnosti, pátý byl registrován v profilu E–F (označen jako vrstva 31). Na liniích kůlů jsou pozoruhodné dvě skutečnosti. Že svou orientací přesně korespondují s návěsním průčelím stávajícího domu, resp. s parcelní hranicí, a že se od ní nacházejí jen v malém odstupu. Nabízí se tedy předpoklad, že parcela usedlosti byla stabilizovaná již před vznikem obytného domu v jeho nynější poloze.

Další objekty – rozměrné jámy – staršího horizontu se odrážejí v nápadně zvlněném průběhu podlahových vrstev 9 a 10, tvořících bázi druhého horizontu. Tyto vrstvy výrazně klesají od středu místnosti směrem k severnímu a východnímu koutu – výškový rozdíl nivelet dusané podlahy dosahuje až 30 cm (*obr. 8B, 9A*). Vysvětlení přinesla menší sonda položená u východního koutu místnosti. Ze stratigrafické situace jasně vyplývá, že vrstvy 9 a 10 usedly proto, že tu překryly v té době nedostatečně zhutněný zásyp rozměrné jámy – *obj. 7*. Výplň jámy byla zjišťovací sondou prokopána až na dno (*obr. 8B*), její funkční interpretace zůstává otevřená. Není pochyb, že i v prostoru topeništního (severního) koutu, kde nejstarší podlaha poklesla ve stejné míře, se nachází další rozměrný a podobně hluboký objekt prvního stratigrafického horizontu, byť jeho existence nebyla sondážně ověřena (*obr. 9A*).

Obr. 5A. Zbečno, dům čp. 22. Akce 1/08 a 1/11 a sonda z r. 1993. Sidelní situace z doby před genezí stávajícího domu. Světle červená – rozsah zkoumaného souvrství; tmavě červená – jámy a negativy kúlů.
 Fig. 5A. Zbečno, house no. 22. Events 1/08 and 1/11 and trench from 1993. Settlement situation from the period before the construction of the existing house. Light red – extent of investigated stratified layer; dark red – pits and postholes.

Obr. 5B. Zbečno, dům čp. 22. Akce 1/08 a 1/11 a sonda z r. 1993. Dvě nejstarší středověké vývojové fáze dnešního domu. Světle oranžová – nejstarší dusaná podlaha s dochovaným, silně propáleným povrchem (vrstva 8); hnědá – souvrství nejstarší dusané podlahy v místech, kde buď nedošlo k propálení povrchu, nebo se propálená povrchová křusta nedochovala; tmavě oranžová – negativy prahových trámů roubených stěn domu 1. vývojové fáze; zelená – negativ trámu domu 2. vývojové fáze.

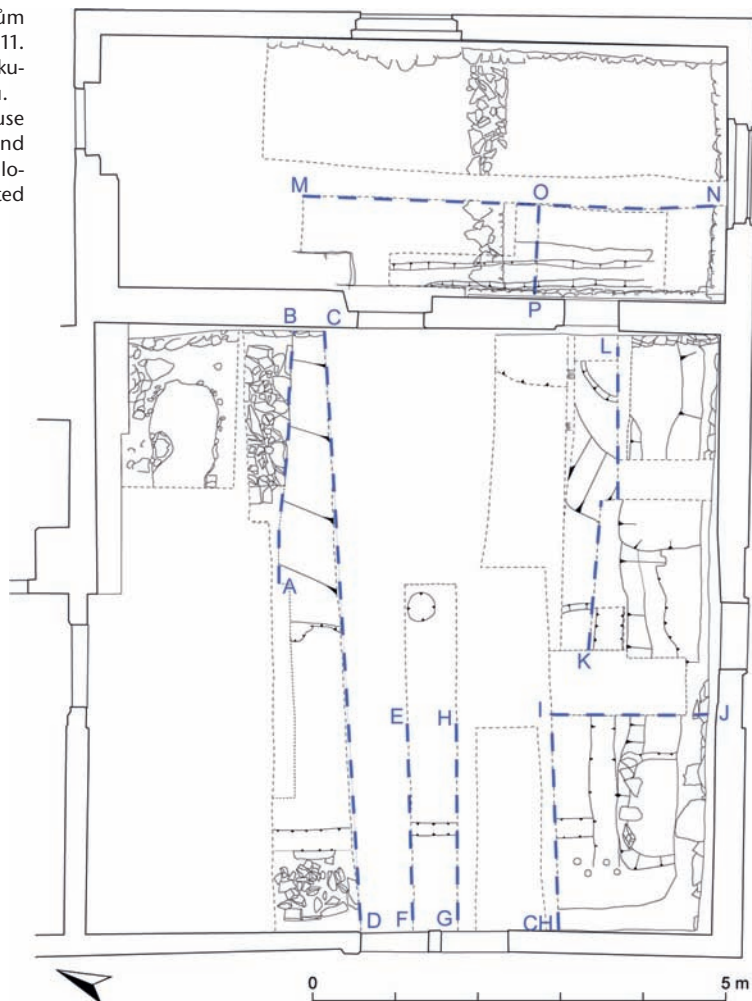
Fig. 5B. Zbečno, house no. 22. Events 1/08 and 1/11 and trench from 1993. The two oldest medieval development stages of today's house. Light orange – the oldest compacted floor with a preserved, heavily burnt surface (layer 8); brown – stratified layer of the oldest compacted floor in places where either the surface did not burn or the crust of the burnt surface is not preserved; dark orange – negatives of the threshold beams of the timbered walls of the house in the first development stage; green – negative of beam from the house in the second development phase.

Obr. 5C. Zbečno, dům čp. 22. Akce 1/08 a 1/11 a sonda z r. 1993. Třetí středověká vývojová fáze dnešního domu (šedá a modrá barva) a mladší situace. Šedá – kamenná báze dymné pece (světlým odstínem doplněn rozsah neodkrytých částí); modrá – dochovaný rozsah mladší propálené dusané podlahy; žlutá – relikv obvodového zdiva zaniklého novověkého přístavku.

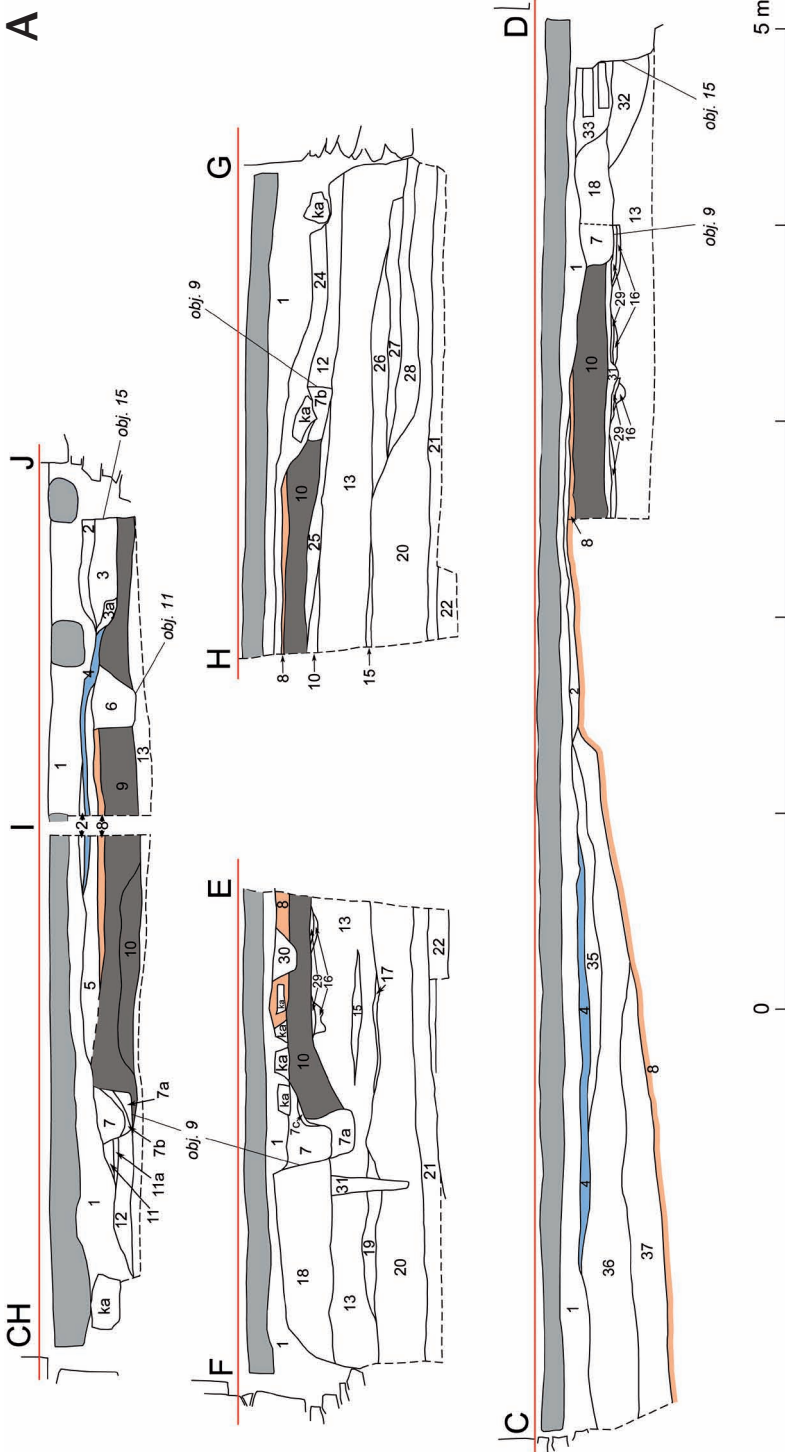
Fig. 5C. Zbečno, house no. 22. Events 1/08 and 1/11 and trench from 1993. The third medieval development phase of today's house (grey and blue) and the later situation. Grey – stone base of the open hearth (light shade added to the range of uncovered parts); blue – preserved range of later burnt compacted floor; yellow – relic of the perimeter masonry of the defunct Early Modern annex.

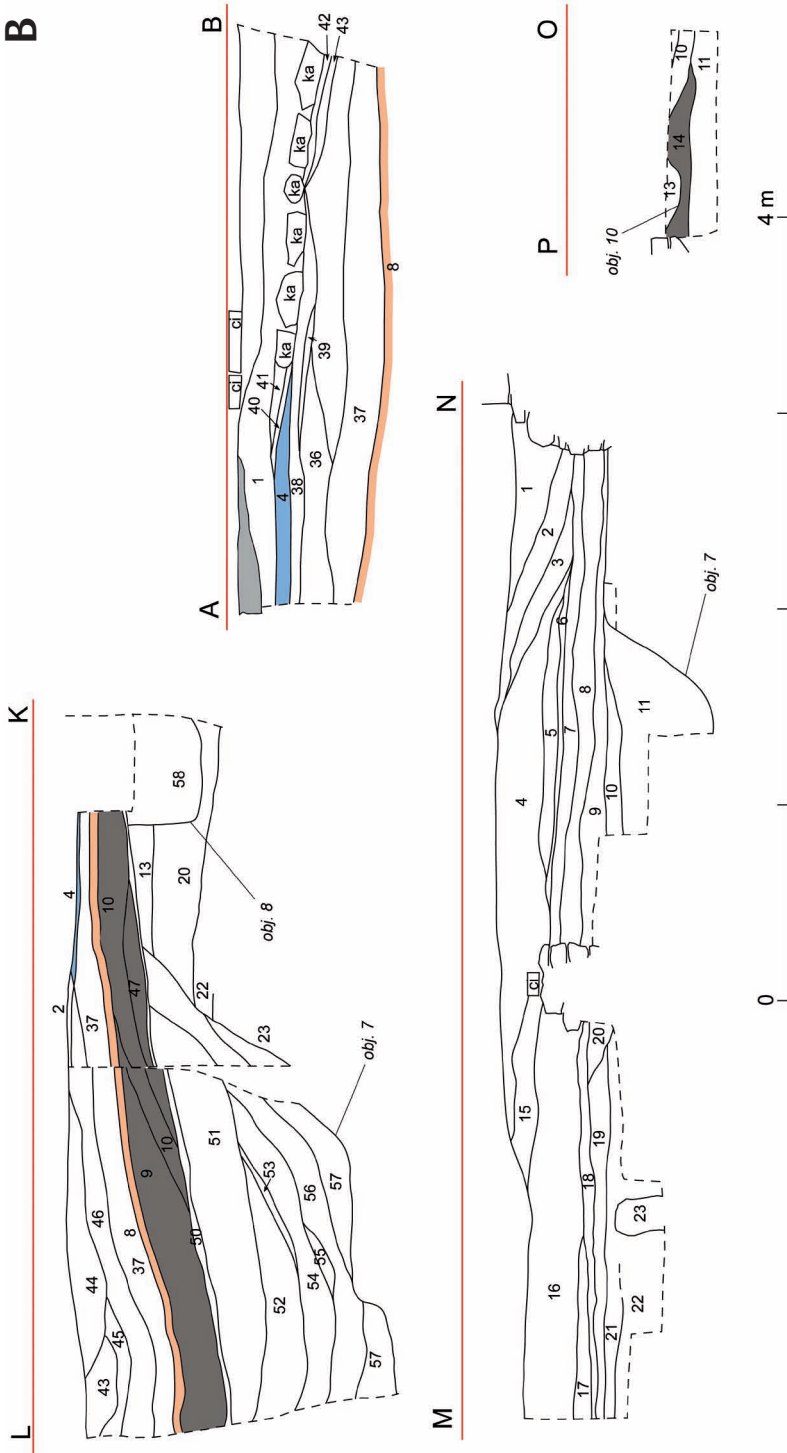
Obr. 6. Zbečno, dům
čp. 22. Akce 1/08 a 1/11.
Polohové schéma doku-
mentovaných profilů.
Fig. 6. Zbečno, house
no. 22. Events 1/08 and
1/11. Diagram of the loca-
tion of documented
profiles.

Pro celkovou interpretaci vrstev a objektů druhého stratigrafického horizontu jsou klíčové dvě podlahové úrovně, resp. dva požárové horizonty. Obě podlahy patří k domům, které zanikly požárem, a obě jsou vizuálně jasně identifikovatelné, protože jsou tvořeny spraší a navíc jsou na povrchu sytě zčervenalé a zsedlé následkem silného žáru. Starší podlahová úprava (na obr. 5B oranžově a hnědě) se dochovala v mnohem lepším stavu, mimo jiné proto, že ve velkém rozsahu výrazně poklesla na plochách, kde překryla výplně rozměrných jam (obr. 8B). Při obnově domu po prvním požáru bylo spáleníště vyrovnáno způsobem, který přispěl k zakonzervování nejstarší povrchové úpravy. Na planýrovacím zásypu (obr. 9B: 2), vyrovnávajícím pokleslá místa nad výplněmi jam, byla následně obnovena sprašová vrstva tvořící novou (druhou) dusanou podlahu. Tato se dochovala naopak ve fragmentárním stavu, protože v průběhu novověku docházelo k jejímu opakovanému narušování při výměnách dřevěných podlah, jejichž trámové polštáře byly ukládány v podstatě přímo na dusanou podlahu.

A

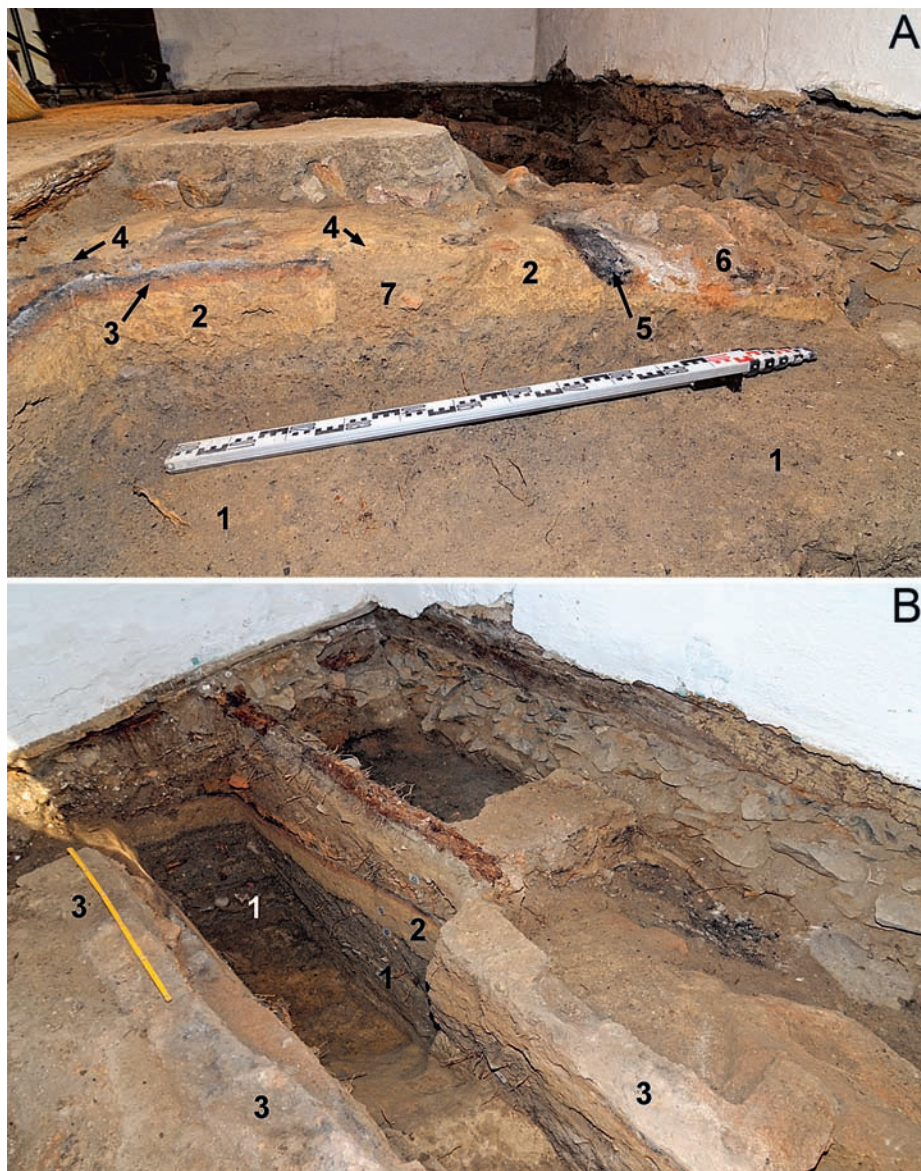

Obr. 7. Zbečno, dům čp. 22. A – Akce 1/08. Profily souvrstvím. Šedá – stávající podlahové trámy, ostatní barvy korespondují s obr. 5B a 5C; B – Akce 1/08 (L–K; A–B) a 1/11 (M–N; P–O). Profily souvrstvím. Barvy korespondují s obr. 5B a 5C. Červená linie značí úroveň současných cihelných podlahy ve velké světnici.
 Fig. 7. Zbečno, house no. 22. Event 1/08. Profiles of stratified layers. Grey – existing floor beams; other colours correspond to fig. 5B and 5C; B – Event 1/08 (L–K; A–B) and 1/11 (M–N; P–O). Profiles of stratified layers. Colours correspond to fig. 5B and 5C. The red line indicates the level of the current brick floor in the large living room.

První sprašová podlaha, tlustá kolem 20 cm, je tvořena vrstvami 9 a 10. Ještě rozlišujeme vrstvu 8 – tvrdě vypálenou povrchovou krustu sprašového násypu. Pro tuto vývojovou fázi dokážeme určit průběh dvou stěn, a sice obou podélných, tj. na dvorní a návesní straně. Při výzkumu v sousední světničce bylo zjištěno, že nejstarší podlahová vrstva na této straně mírně přesahuje dnešní rozsah světnice. A co je podstatné, na propálenou povrchovou krustu tu jasně navazuje negativ prahového trámu roubené stěny, jejíž průběh přesně koresponduje s orientací současné příčky mezi světnicí a světničkou (obj. 10 – obr. 5B). Situace se tu velmi dobře dochovala, protože první podlahovou úroveň, výrazně pokleslou vlivem usedání výplně staršího zahloubeného objektu, zakryla poměrně mocná planýrovací vrstva. Analogický žlábek byl zachycen na protější (návesní) straně domu. Zde probíhá v odstupu přibližně 120 cm od dnešní roubené stěny světnice (obj. 9 – obr. 5B; 10A: 1; 10B: 2). Také ohraničuje sprašový násyp dusané podlahy. Podél tohoto žlábků, jehož stěny a výplň rovněž nesou jasné stopy požáru, se ale nedochovala propálená povrchová krusta (zanikla patrně v důsledku výměn dřevěných podlah), proto vyvstává otázka, jestli daný negativ roubené stěny patří k první, či druhé podlahové úrovni. Sprašové vrstvy 9 a 10 v těchto místech představují v podstatě tutéž dusanou podlahu pro oba domy zaniklé požárem: první podlahová vrstva v těchto místech nebyla po zániku nejstaršího domu překryta planýrovací vrstvou, obnovena byla jen v podobě tenkého přetahu spraše (viz níže).

Podle jiné nálezové situace však přece můžeme dovodit, že žlábek vedoucí podél návesní stěny souvisí s prvním shořelým domem. Poblíž štítové stěny jej přerušuje kolmo probíhající žlábek (bez známek požáru; obj. 11 – obr. 5B), o jehož mladší stratigrafické pozici není pochyb, jak vyplývá z charakteru místa vzájemného styku; případně další pokračování staršího žlábků (obj. 9) znejasnil mladší zásah (obj. 1 – obr. 5B, 5C). Dále je podstatné, že kolmý (mladší) žlábek (obj. 11) zřetelně porušil – což je patrné na příčném profilu – starší propálenou podlahu (vrstvy 8, 9), přičemž jeho výplň je naopak překryta fragmenty jiné (mladší) propálené podlahy (vrstvou 4). Žlábek (obj. 11) tedy představuje mezifázi oddělující požárové horizonty. Na základě tvaru, profilu a rozměrů jej interpretujeme jako rýhu pro prahový trám roubené stěny. Navíc stojí za zdůraznění, že svým průběhem přesně koresponduje s orientací štítové stěny dnešního domu. Pro středověké období tedy máme doloženu sekvenci tří domů stejné orientace a přibližně stejného umístění v rámci usedlosti.

Jak už bylo řečeno, podlaha druhého požárového horizontu se dochovala ve fragmentárním stavu (na obr. 5C modře). Na rozdíl od prvního shořelého domu nedokážeme bezpečně určit průběh podélných stěn. Situace na profilu E–F (vrstvy 7a–7c; obr. 7A) nicméně naznačuje, že žlábek probíhající podél návesní stěny vykazuje dvě fáze, projevující se ve výplni. Zdá se, že se jedná o superpozici dvou žlábků probíhajících přesně nad sebou: celkový příčný profil je totiž nápadně vysoký. Tuto stratigrafickou situaci však nedokážeme interpretovat s jistotou. Podle jiné nálezové situace ale předpokládáme, že jsme schopni určit průběh příslušné štítové stěny, o to podle fragmentu shořelého, s dnešní štítovou stěnou stejně orientovaného trámu (vrstva 3a na profilu I–J – obr. 7A; obj. 13 – obr. 5C; 8A: 5). Probíhal v odstupu ca 90 cm od dnešní stěny, přičemž byl položen přímo na sprašový násyp dusané podlahy. Stratigrafická situace je v těchto místech ale značně porušena mladšími zásahy souvisejícími s výstavbou dnešního srubu světnice a jeho pozdějšími úpravami (viz níže). Hypoteticky můžeme připustit, že ve sprašové podlaze se dochoval zbytek tohoto žlábků, který označujeme jako obj. 14 – šlo by o jednu stěnu žlábků (obr. 5C).

Obr. 8. Zbečno, dům čp. 22. Výzkum ve světnici – akce 01/08. A – Profil I–J. 1 – vrstva 13; 2 – vrstva 9 (starší propálená podlaha); 3 – vrstva 8 (tvrdě propálený povrch starší podlahy); 4 – vrstva 5 (mladší propálená podlaha); 5 – zbytek shořelého trámu v bázi vrstvy 3 (obj. 13); 6 – vrstva 3 (mazanicevá destrukce); 7 – vrstva 6 (výplň negativu roubené stěny – obj. 11); B – Pohled do východního koutu místnosti, s profilem K–L. 1 – výplň obj. 7; 2 – vrstva 9 (starší propálená podlaha – červený a šedý povrch – vrstva 8); 3 – vrstva 4 (mladší propálená podlaha).

Fig. 8. Zbečno, house no. 22. Excavation in living room – event 01/08. A – Profile I–J. 1 – layer 13; 2 – layer 9 (earlier burnt floor); 3 – layer 8 (hard burnt surface of earlier floor); 4 – layer 5 (later burnt floor); 5 – remnant of burnt beam at the base of layer 3 (feature 13); 6 – layer 3 (daub destruction); 7 – layer 6 (fill of negative timber wall – feature 11); B – View from east corner of the room, with profile K–L. 1 – fill of feature 7; 2 – layer 9 (earlier burnt floor – red and grey surface – layer 8); 3 – layer 4 (later burnt floor).

Obr. 9. Zbečno, dům čp. 22. Výzkum ve světnici – akce 01/08. A – Pohled do severního koutu, s profilem A–B. 1 – vrstva 8 (starší propálená podlaha); 2 – zlom v podlaze v místě hrany starší jámy, nad jejímž zásypem podlaha výrazně klesá; 3 – vrstva 4 (mladší propálená podlaha); 4 – obj. 12 (podesta dymné pece); B – Pohled k štítové (jihovýchodní) stěně. 1 – vrstva 8 (tvrdě propálený povrch starší podlahy); 2 – vrstvy 37 a 43–46 (planýrovací souvrství mezi dvěma středověkými dusanými podlahami); 3 – vrstva 4 (mladší propálená podlaha).

Fig. 9. Zbečno, house no. 22. Excavation in living room – event 01/08. A – View towards north corner, with profile A–B. 1 – layer 8 (earlier burnt floor); 2 – break in floor at the edge of earlier pit, above which the floor fill drops substantially; 3 – layer 4 (later burnt floor); 4 – feature 12 (base of open hearth); B – View towards gable wall (southeast). 1 – layer 8 (hard burnt surface of earlier floor); 2 – layers 37 and 43–46 (levelling stratified layer between the two medieval compacted floors); 3 – layer 4 (later burnt floor).

Obr. 10. Zbečno, dům čp. 22. Výzkum ve světnici – akce 01/08. A – Pohled k návěsní (jihozápadní) stěně. 1 – obj. 9; 2 – obj. 11; 3 – propálený povrch nejstarší dusané podlahy (vrstva 8); 4 – vrstva 20; B – Kolmý pohled na situaci zcela vpravo na obr. 10A, detail. 1 – vrstvy 4 a 5 (mladší propálená podlaha, viz obr. 5C – modrá); 2 – obj. 9 před vybráním výplně; 3 – povrch vrstvy 18 zpevněný kameny.

Fig. 10. Zbečno, house no. 22. Excavation in living room – event 01/08. A – View towards wall on the side of the village green (southwest). 1 – feature 9; 2 – feature 11; 3 – burnt layer of the earliest compacted floor (layer 8); 4 – layer 20; B – View from above of situation on the far right of fig. 10A, detail. 1 – layers 4 and 5 (later burnt floor, see fig. 5C – blue); 2 – feature 9 prior to removal of fill; 3 – surface of layer 18 paved with stones.

Pro rekonstrukci půdorysu obytné místnosti druhého požárového horizontu je podstatná stratigrafická pozice dymné pece, objevené v severním koutě v roce 1993 (popis pece viz *Gabriel 1994*). Při exkavaci v roce 2008 byla zachycena jihovýchodní hrana její kamenné podesty, přičemž ze dvou skutečností jasně vyplývá, že toto otopné zařízení patří k druhému požárovému horizontu (*obr. 9A*). Nejenže se na podestu pece napojuje propálená podlaha druhého požárového horizontu (*obr. 9A: 3*), ale stejně tak je směrodatné, že podesta je zapuštěna do planýrovacího násypu (vrstvy 37–39) překrývajících propálenou podlahu prvního požárového horizontu (*obr. 9A: 1*). Planýrovací vrstva je zde poměrně mohutná, protože starší propálená podlaha výrazně poklesla v důsledku usedání výplně nějaké starší (nezkoumané) jámy. Při výzkumu v roce 2008 se pod pecí nepodařilo zachytit relikty staršího topeniště, které by stratigraficky patřilo k nejstarší dusané podlaže. Tato je v daných místech sice propálena, avšak následkem požáru. O pozůstatky topeniště se nejedná. Nicméně je vysoce pravděpodobné, že pod odkrytou kamennou pecí se nacházejí pozůstatky ještě jedné pece – o něco menší, a proto nezachycené při exkavaci v roce 2008.

K nejmladším stratigrafickým jednotkám patří nápadné požárové vrstvy, které vyplňují liniové výkopy vedené podél dnešních roubených stěn, resp. podél kamenné podezdívky těchto stěn (*obj. 15 – obr. 5C*). Tyto výkopy souvisejí s barokní přestavbou světnice do její dnešní podoby, případně s mladšími opravami stěn – postupnými výměnami spodních, uhnívajících trámů. Výplň těchto žlabovitých výkopů je vizuálně poměrně homogenní. Hlavní složku představuje požárová destrukce roubené konstrukce – s výrazným podílem uhlíků a vypálené mazanice. Vzhledem k sypkému charakteru tohoto zásypu nebylo možné rozlišovat jednotlivé vrstvy, navíc je pravděpodobné, že opakovaně docházelo k jejich překopávání v souvislosti s výměnami spodních trámů dnešních stěn. Hypoteticky předpokládáme, že požárová destrukce (vrstva 3; *obr. 8A: 6*) nasypaná do rýh podél stávající podezdívky souvisí se zaniklým domem, k němuž řadíme druhou propálenou dusanou podlahu. Tato přemístěná a mladšími složkami v různé míře kontaminovaná požárová destrukce dosahuje největší mocnosti u štítové stěny. Zde je rýha související se stávajícími stěnami široká až 1 m, přičemž je ještě patrné, že v některé mladší fázi došlo k dodatečnému podezdění stávajících roubených stěn.

Ze stratigrafické situace nedokážeme postihnout časový odstup mezi vznikem výrazné mazanicové destrukce (vrstev druhého požárového horizontu – vrstva 3; *obr. 8A: 6*) a stavební fází, k níž patří stávající roubené stěny. Zůstává otázkou, jestli tyto dvě události proběhly bezprostředně po sobě, nebo v delším časovém rozestupu.

Popisy vrstev (*obr. 7*, vyjma profilu M–N a P–O)

1 – šedá prachovitá, velice syká hlína s kameny; 2 – hnědookrový jíl, patrně původní dusaná podlaha světnice s dnešními roubenými stěnami; 3 – destrukce velkých kusů tvrdě vypálené mazanice s otisky kuláčů, některé nesou zbytky povrchové úpravy v podobě vápenných nátěrů na slabě vápenné omítce; 3a – shořelý trám; 4 – silně propálený hnědočervený povrch sprašové dusané podlahy; 5 – žlutohnědá spraš se zrny vypálené mazanice; 6 – hnědošedá ulehlá hlína s ojedinělými hrudkami vypálené mazanice; 7 – hnědá syká hlína s velkými kusy vypálené mazanice; 7a – syká hnědá hlína; 7b – uhlíky; 7c – slabě propálená hnědá hlína; 8 – do podoby tvrdé šedé krusty propálený povrch sprašové podlahy (přemístěné podloží); 9 – žlutookrová spraš (přemístěné podloží), dusaná podlaha; 10 – žlutookrová spraš s příměsí hlíny, dusaná podlaha (přemístěné podloží); 11 – uhlíky; 11a – propálená hnědá syká hlína; 12 – mramorovaná, drobný štěr, drobné hručky spraše, promíšeno hnědou hlínou; 13 – šedoohnědá hlína, velké množství uhlíků, ojediněle kousky vypálené mazanice; 14 – uhlíky; 15 – hnědorezavá spraš; 16 – světle žlutá spraš; 17 – šedý jíl; 18 – kusy vypálené a nevypálené mazanice; 19 – žlutá spraš, místy se stopami ohně; 20 – jako vr. 13, ale méně uhlíků; 21 – světle hnědá hlína s uhlíky; 22 – jako vr. 21, ale

bez uhlíků; 23 – rostlé podloží, žlutookrová spraš; 24 – velké kusy vypálené mazanice; 25 – sypká hnědá hlína s velkým množstvím strusky; 26 – jako vr. 13, ale promíšená velkým množstvím zrn bělošedého jílu; 27 – jako vr. 13, ale tmavší; 28 – žlutookrová spraš; 29 – uhlíky; 30 – drobné kousky vypálené mazanice; 31 – světle šedohnědá sypká hlína; 32 – světle hnědá sypká hlína; 33 – žlutookrová spraš; 34 – ulehlá drť vypálené mazanice; 35 – hnědošedá sypká hlína se zrny tmavě žlutého jílu; 36 – tmavě hnědá hlína s větším množstvím drobných kamenů; 37 – kusy vypálené mazanice (destrukce roubených stěn); 38 – hnědookrová hlína s výraznou příměsí jílu; 39 – tmavě hnědá hlína s výraznou příměsí jílu; 40 – uhlíky; 41 – mramorovaná, hroudy různě propáleného jílu; 42 – mramorovaná, hnědá hlína promíšená velkým množstvím zrn vypálené mazanice a uhlíků; 43 – mramorovaná, hnědá hlína promíšená kusy vypálené mazanice a jílu; 44 – světle hnědá hlíny, drobné kousky vypálené mazanice a uhlíky; 45 – šedohnědá hlína, velké množství zrn vypálené mazanice; 46 – jak vr. 45, ale méně zrn vypálené mazanice; 47 – jako vr. 9, kompaktní; 48 – hnědá hlína; 49 hnědá hlína s uhlíky; 50 – uhlíky; 51 – mramorovaná, hnědošedá hlína promíšená velkým množstvím zrn spraše, uhlíků a vypálené mazanice; 52 – jako vr. 51, ale tmavší; 53 – bělošedý jíl; 54 – mramorovaná, hnědošedá hlína promíšená zrny hnědožluté spraše; 55 – hnědožlutá spraš; 56 – hnědošedá hlína; 57 – hnědožlutá spraš, ojedinelé kousky bělošedého jílu a hlíny; 58 – tmavě hnědá hlína.

Nálezová situace ve světničce – akce 1/11

Záchranný výzkum ve světničce proběhl v souvislosti s výměnou dřevěné podlahy napadené dřevokaznou houbou. Z tohoto důvodu bylo nutné do hloubky 50 cm od současné podlahy vytěžít terén prorostlý houbovými vlákny. Exkavace místy tuto niveletu přesáhla o 20 až 60 cm. V úzké sondě položené podél stěny oddělující světnici bylo nadloží prozkoumáno v celé mocnosti, aby se ověřila návaznost na nálezové situace odkryté dříve v sousední velké světnici.

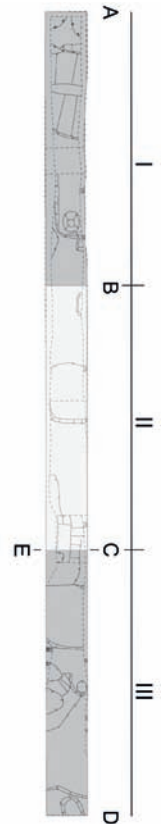
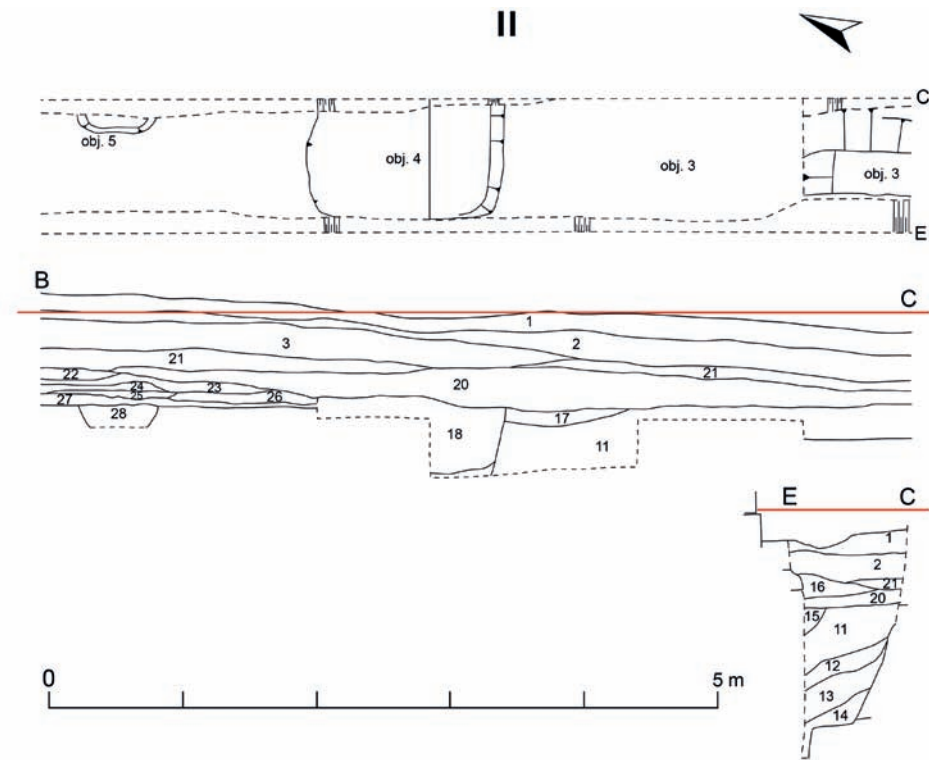
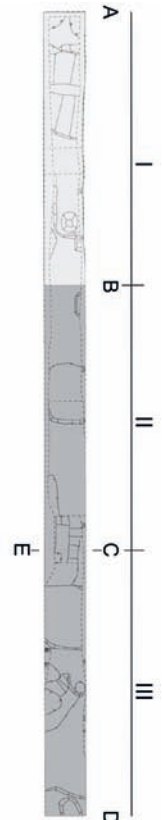
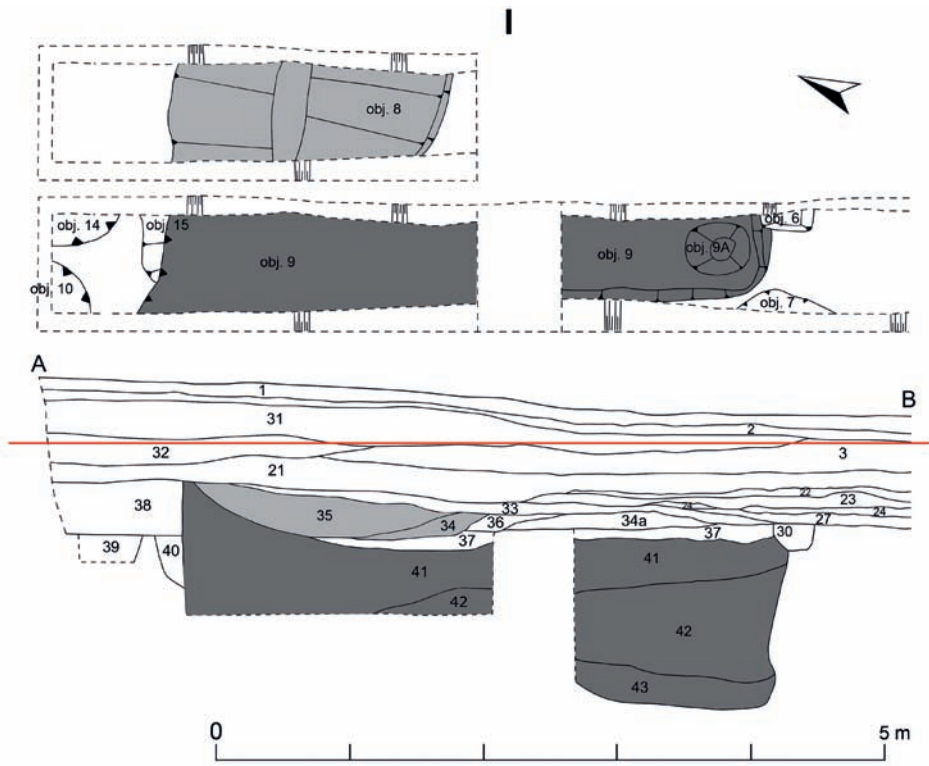
Ve světničce rozlišujeme celkem 6 stratigrafických horizontů (profil M–N na *obr. 7B*), přičemž dva nejstarší lze ztotožnit s nálezovými situacemi v sousední místnosti. Do prvního horizontu, do kterého řadíme stopy sídelních aktivit z doby před stabilizací zástavby usedlosti, patří jedna relativně větší jáma (vrstva 11), pokračující pod stěnu oddělující velkou světnici. Vzhledem k prostorovým vztahům se patrně jedná o obj. 7, zachycený předtím ve velké světnici (*obr. 5B*). Do prvního stratigrafického horizontu ještě patří vrstva 22, která patrně také představuje výplň objektu zahloubeného do podloží.

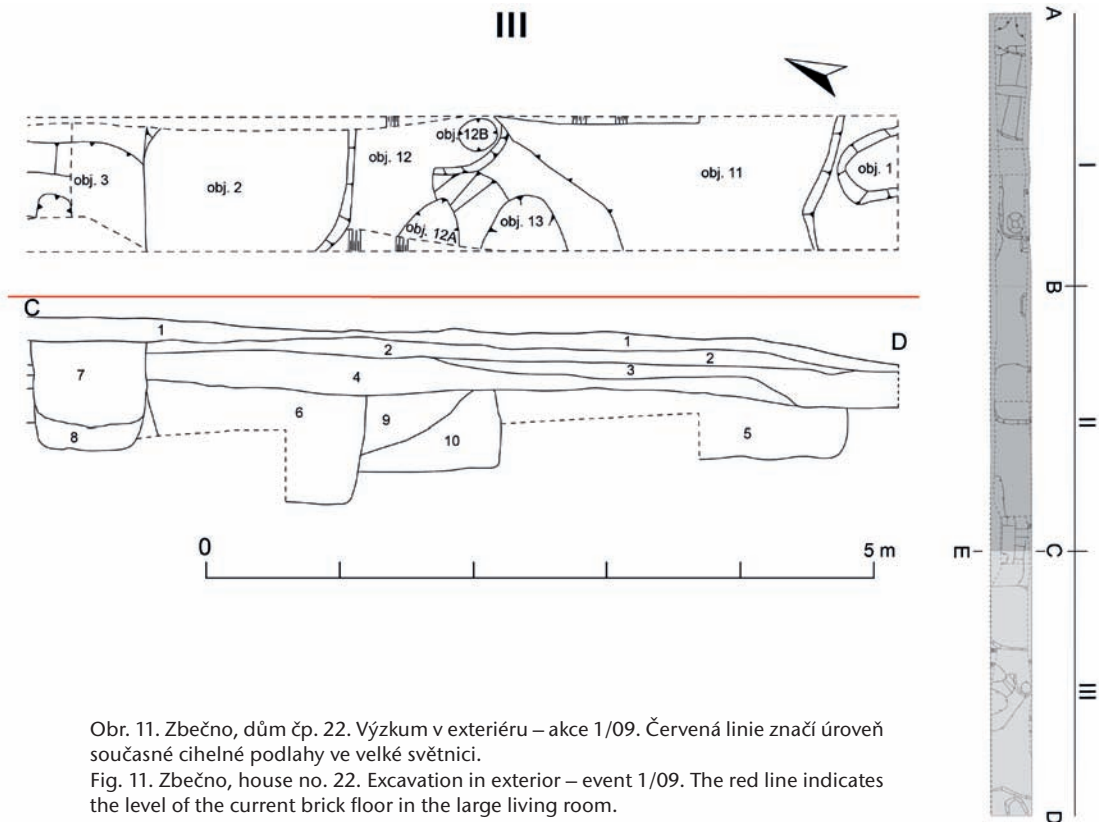
O stratigrafické situaci jámy vyplněné vrstvou 11 není pochyb, protože její zásyp je bezprostředně překryt podlahovou úpravou prvního domu zaniklého požárem. Jak už bylo uvedeno při popisu nálezových situací ve velké světnici, vrstva spraše představující druhý stratigrafický horizont přesahuje do prostoru světničky, v níž je označena jako vrstva 14 (na profilu P–O). V této vrstvě se podél dnešní stěny dochoval negativ prahového trámu roubené stěny v podobě žlábků širokého kolem 40 cm a hlubokého 10–20 cm (*obj. 10 – obr. 5B*). Žlábek se jižním směrem vytrácí, aniž by bylo zřejmé jeho původní ukončení, na opačné straně pokračuje za hranu sondy. I v těchto místech je povrch sprašové podlahy poznamenán požárem, byť ne tak výrazně jako v prostoru velké světnice. Požárový horizont je dobře patrný i ve výplni žlábků, tvořené hlínou výrazně promísenou hrudkami vypálené spraše.

Podstatným rozdílem oproti nálezové situaci ve velké světnici je skutečnost, že v prostoru světničky scházejí pozůstatky mladšího domu zaniklého požárem. Jeho dvorní stěna totiž probíhala přesně v místě dnešní příčky mezi světničkou a hlavní světnicí, což vyplývá z polohy dymné pece (*obj. 12 – obr. 5C*). S druhým stratigrafickým horizontem ještě souvisí vrstva 10, kterou můžeme podle charakteru interpretovat jako požárovou destrukci domu.

Třetí stratigrafický horizont ve světničce představují vrstvy 9, 17, 18, 19, které interpretujeme jako úpravy povrchu dvora. Zpevnění komunikačního prostorem velkým množstvím oblázků je zvláště dobře patrné v úrovni vrstev 9 a 18. Čtvrtým stratigrafickým horizontem je vrstva 16 – zjevně planýrovací úprava, jednorázově zvyšující povrch terénu v exteriéru o 30 cm.

Pátý stratigrafický horizont představují pozůstatky konstrukcí zaniklého přístavku velké světnice (na *obr. 5C* žlutě). Přibližně uprostřed světničky probíhá podezdívka z lomových, jilem pojených kamenů.

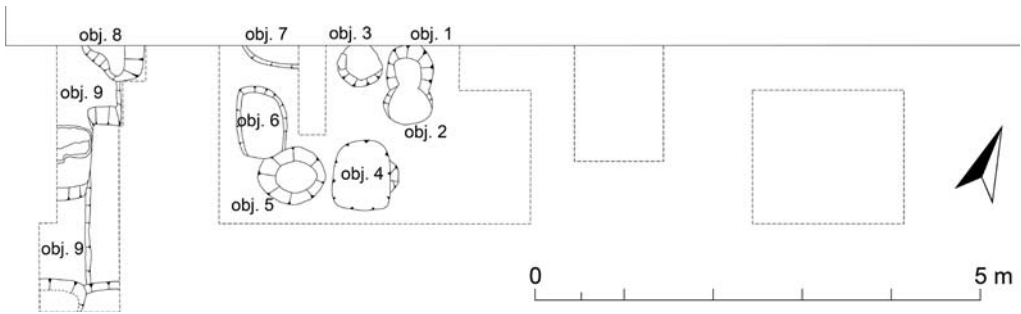
Obr. 11. Zbečno, dům čp. 22. Výzkum v exteriéru – akce 1/09. Červená linie značí úroveň současné cihelné podlahy ve velké světnici.

Fig. 11. Zbečno, house no. 22. Excavation in exterior – event 1/09. The red line indicates the level of the current brick floor in the large living room.

Její mocnost dosahuje 30–40 cm. Orientována je kolmo na stěnu velké světnice, přičemž není zřejmé její ukončení směrem do dvora, kde je porušena podezdívkou roubené stěny světničky. Z jedné, jihovýchodní strany je podezdívka lícovaná, z druhé nikoli – zde je zapuštěna do terénu tvořeného planýrovací vrstvou 16. Na líci podezdívky se dochovaly fragmenty vápenné omítky s bílými nátery. Protilehlou stěnu zaniklého přístavku se zachytit nepodařilo, nejspíš probíhala v místě dnešní štítové stěny světničky, přičemž zde starší podezdívka beze zbytku zanikla s výstavbou světničky. Podlaha zaniklého přístavku byla zapuštěna přibližně 40 cm pod úroveň tehdejšího povrchu terénu. Přístavek shořel: vrstvy 5–8, jež zarovnávají interiér zahloubený do podloží, místy obsahují výrazné kumulace uhlíků. Stopy požáru vykazují i fragmenty omítky na podezdívce. Zmíněné vrstvy 5–8 řadíme spolu s vrstvami 1–4 k šestému stratigrafickému horizontu, který interpretujeme jako planýrku vyrovnávající terén před výstavbou dnešní světničky.

Popisy vrstev (obr. 7B, profily M–N, O–P)

1 – hnědošedá sypká hlína; 2 – hnědorezavý jíl; 3 – jako vr. 1; 4 – jako vr. 2; 5 – hnědookrový jíl, kusy vypálené mazanice; 6 – uhlíková drt; 7 – hnědošedá hlína s příměsí písku; 8 – hnědookrový jíl; 9 – hnědošedá hlína s příměsí písku, velké množství drobných kamenů; 10 – mramorovaná, hnědošedá hlína promíšená hrudkami vypálené mazanice; 11 – šedohnědá hlína s ččkami tmavě žluté spraše; 12 – jako vr. 10; 13 – uhlíky; 14 – tmavě žlutý jíl; 15 – světle hnědá hlína s velkým množstvím zrn a úlomků vápenné malty s bílými nátery; 16 – tmavě hnědá hlína; 17 – žlutookrový jíl, úlomky cihel; 18 – dlažba, tmavě hnědá hlína s valouny a ostrohrannými kameny do 5 cm; 19 – tmavě hnědá hlína, zrna žlutohnědého jílu; 20 – mramorovaná, tmavě hnědá hlína s příměsí zrn vypálené mazanice; 21 – dlažba, jako vr. 19, ale velké množství drobných kamenů; 22 – jako vr. 19, ale tmavší; 23 – žlutookrový jíl s příměsí písku; 24 – žlutookrový jíl; 25 – mramorovaná, tmavě hnědá hlína s velkým množstvím zrn vypálené mazanice.

Obr. 12. Zbečno, dům čp. 22. Výzkum v exteriéru – akce 2/08.

Fig. 12. Zbečno, house no. 22. Excavation in exterior – event 2/08.

Nálezové situace v exteriéru – akce 2/08, 1/09

Nálezové situace v sondách položených v prostoru vlastního dvora (akce 1/09; *obr. 11*) a v ploše jižního průjezdu (akce 2/08; *obr. 12*) se od sebe vzájemně odlišují charakterem nadloží. To je v průjezdu, resp. před štítovým průčelím domu, tvořeno pouze jednou stratigrafickou jednotkou – víceméně homogenní vrstvou hlíny se šterkem o mocnosti 15–20 cm, která i v bázi obsahuje recentní artefakty. V porovnání se stratigrafickou situací ve světnici je zřejmé, že v průjezdu došlo ke snížení povrchu podloží o ca 30 cm. Kdežto při severovýchodní straně domu se vytvořilo a dochovalo poměrně mohutné nadloží související s planýrováním, navyšováním a zpevňováním povrchu dvora. Toto souvrství dosahuje mocnosti až 80 cm, přičemž relativně tenké uložení (vrstvy 21–27 – *obr. 11: I, 11: II*), tvořící jeho spodní třetinu až polovinu lze podle keramiky datovat do raného novověku, vrstvy ve dvou horních třetinách obsahují keramiku z 19.–20. století. V sondách položených v průjezdu i při severním boku domu byla zachycena celá řada různotvarých objektů zahloubených do podloží. Nejstarší spadají do konce raného středověku, nejmladší odhadem do 19. století. Datování se opírá především o keramiku ze zásypových vrstev, protože ze stratigrafických vztahů mnoho neodvodíme. Až na dvě výjimky jsou všechny ostatní objekty překryty nejstaršími vrstvami souvisejícími s úpravami komunikačního prostoru kolem domu.

Vývoj terénních úprav dvora (akce 1/09), resp. prostoru těsně za domem, lze rozdělit do dvou základních časových horizontů. Svrchní vrstvy nadloží, jejichž celková mocnost kolísá mezi 40 a 60 cm, obsahují keramiku a další artefakty z 19. až 20. století. Tvořeny jsou hlínou s velkým množstvím šterku. Ve spodní části nadloží leží vrstvy odlišného charakteru. Jednak jsou tenčí, hlavně však pestřejší co do barevnosti, resp. materiálu (vrstvy 21–27). Také je můžeme interpretovat jako postupné úpravy (zpevňování) povrchu prostranství za domem. Vytvářejí značně pestré souvrství: některé jsou tvořeny téměř výhradně pískem či spraší, v jiných představuje převažující složku hlína, jsou ale mramorované hrudkami maznice, materiálem z podloží, příp. drobnými kameny. Z těchto stratigrafických jednotek vyzdvížené keramické střepy, značně fragmentarizované a dílem glazované (jednostranně i oboustranně), neumožňují bližší datování než do širokého intervalu 17.–18. století. Jen jedna z nadložních vrstev nesouvisí s úpravami dvora dnešní usedlosti. Při severním nároží domu nasedá na podloží poměrně mohutná (až 40 cm mocná), výrazně tmavá a homogenní vrstva hlíny, již můžeme podle stratigrafického kontextu i podle keramických střepů interpretovat jako zbytek souvrství vzniklého na konci raného středověku (vrstva 38). Porušena je obj. 9, zasypaným materiálem s početným souborem keramických střepů datovatelných do 12.–13. století.

Objekty zachycené v liniové sondě na dvoře (akce 1/09) můžeme podle stratigrafických vztahů rozdělit do dvou základních skupin. Buď se zahlubují z povrchu některé z nadložních vrstev, nebo jsou nadložím

Obr. 13. Zbečno, dům čp. 22. Výzkum v exteriéru – akce 1/09. Jihozápadní kout obj. 9 se sloupovou jámou ve dně – obj. 9A, srov. obr. 11: 1. Fig. 13. Zbečno, house no. 22. Excavation in exterior – event 1/09. South-west corner of feature 9 with posthole in bottom – feature 9A, cf. fig. 11: 1.

překryty. Nepočítáme-li rýhu pro vodovodní potrubí (vrstvy 7, 8), pak do první skupiny patří dva objekty: jáma na vápno (obj. 2) a fekální jámka (obj. 4). Podle keramiky (tovární bělnina) z výplňových vrstev nejsou starší než z 2. poloviny 19. století. Objekty překryté nadložími reprezentují hodně široký časový úsek, počínaje závěrem raného středověku a konče raným novověkem.

Do nejstaršího horizontu patří objekty, jejichž zásyp obsahuje výhradně raně středověkou keramiku. Většinu z nich nelze funkčně interpretovat. Různotvaré, relativně mělké jámy v podstatě pouze svědčí o sídelních aktivitách v prostoru usedlosti ve 12. až 13. století (obj. 1, 3, 12, 10, 14, 15 – obr. 11). Dva objekty zasluhují bližší pozornost. Jeden z nich je možné funkčně interpretovat. Rozměrná jáma (obj. 9 – obr. 11: 1) situovaná těsně při severním dílu dnešního domu, při zděném výměnku, představuje suterén patrně dvoupodlažní stavby. V sondě bylo odkryto jižní, zaoblené nároží stavební jámy (obr. 13). V tomto místě byla sonda prohloubena až na dno objektu, díky čemuž došlo k odkryvu koutové sloupové jámy o rozměrech 40 x 48 cm a hloubce 20 cm. Dno stavební jámy se nachází ca 120 cm pod dnešní úrovní povrchu podloží. Na protilehlé straně nároží zachyceno nebylo, hrana objektu tu probíhá napříč sondou, přičemž se jednou zalamuje, což může indikovat existenci vstupní šíje, která by směřovala od JZ. Zřejmě není náhoda, že orientace suterénu koresponduje s dispozicí dnešní zástavby. Klíčovou a neřešitelnou otázkou ovšem je, zda v době existence suterénu už stál obytný dům v místě dnešního domu. Suterén datujeme do 2. poloviny 13. století (viz níže).

Zásyp suterénu (obj. 9) je překryt pecí, mísovitě zahlubnou do starších vrstev. U pece můžeme rozlišit dvě vývojové fáze. K mladší (obj. 8 – obr. 11A) patří vrstvy 34 a 35. K starší fázi pece patří vrstvy 34a, 36 a 37. Uvedené vrstvy obsahují velké množství mazanice z destrukce kopulí. Dna pecí jsou silně vypálena. Destrukce starší pece (vrstva 37) obsahuje keramiku datovatelnou do 14. století (viz níže). Předpokládáme, že pece se nacházely v exteriéru domu, který se v době jejich existence už nacházel v místě domu dnešního.

Co se týče jam odkrytých v sondách v jižním průjezdu do dvora (akce 2/08 – obr. 12), téměř všechny obsahovaly výhradně keramiku raně středověké výrobní tradice, kterou můžeme jen rámcově datovat do 12. až 1. poloviny 13. století. Výjimku představuje obj. 7, jehož zásyp obsahuje keramiku ze 14. století.

Popisy vrstev (obr. 11) – akce 1/09

1 – drn; 2 – hrubý žlutookrový písek; 3 – hrubý štěrk s hnědočernou hlínou; 4 – hrubý hnědošedý písek; 5 – hnědočerná hlína, nahodile kameny, ojediněle úlomky cihel; 6 – mramorovaná, mazlavá, hnědošedá hlína promíšená hroudami hnědožlutého jílu; 7 – výplň novodobé rýhy vodovodního potrubí, šedohnědá hlína; 8 – výplň novodobé rýhy vodovodního potrubí, jemný stříbřitý písek; 9 – hnědožlutý jíl slabě promíšený kousky hlíny; 10 – hnědošedá hlína; 11 – hnědošedá hlína, uhlíky, drobné kameny; 12 – hnědočerná hlína, uhlíky; 13 – rezavý jíl slabě

promíšený hlínou; 14 – hnědookrová hlína s výraznou příměsí rezavého jílu; 15 – hnědorezavý jíl s příměsí písku; 16 – rezavý písek; 17 – rezavý jíl s hrudkami hnědošedé hlíny; 18 – mramorovaná, světle hnědá hlína promíšená hroudami rezavého jílu; 19 – rezavý jíl s výraznou příměsí písku, nahodile hručky tmavě hnědé hlíny; 20 – hnědošedý hrubý písek; 21 – hrubý hnědošedý písek promíšený tmavě hnědou hlínou; 22 – světle žlutý jemný písek; 23 – hnědočerná hlína; 24 – tmavě žlutý jíl s příměsí písku; 25 – drť tvrdě vypálené mazanice; 26 – jako vr. 23, ale tmavší; 27 – štět, štěrk s oblázky; 28 – mramorovaná, hnědočerná hlína promíšená velkým množstvím hruček rezavého písčitého jílu; 29 – mramorovaná, hnědočerná hlína promíšená hručkami písčitého rezavého jílu; 30 – hnědorezavý jíl s příměsí písku, slabě promíšeno hnědou hlínou; 31 – štěrk s pískem; 32 – jako vr. 3, ale více okrového písku; 33 – hnědočerná hlína; 34, 34a – vypálené kusy mazanice; 35 – hnědošedá hlína, nahodile kusy vypálené mazanice; 36 – jako vr. 35, ale více mazanice; 37 – hnědošedá hlína, velké množství hruček vypálené mazanice a hruček písčitého hnědorezavého jílu; 38 – hnědošedá hlína s příměsí písku; 39 – mramorovaná, tmavě hnědá hlína promíšená hroudami písčitého hnědorezavého jílu; 40 – hnědorezavý jíl s příměsí písku, místy hručky tmavě hnědé hlíny; 41 – hnědošedá hlína, nahodile hručky hnědorezavého písčitého jílu, nahodile kameny; 42 – jako vr. 41, ale tmavší; 43 – jemný hnědý písek, slabě promíšeno hnědou hlínou, nahodile hručky vypálené mazanice.

Popisy výplní objektů (*obr. 12*) – akce 2/08

Obj. 1 – tmavě hnědá hlína; obj. 2 – hnědá hlína; obj. 3 – hnědočerná hlína; obj. 4 – hnědočerná hlína; obj. 5 – mramorovaná, tmavě hnědá hlína promíšená kusy spraše; obj. 6 – tmavě hnědá hlína; obj. 7 – tmavě hnědá hlína; obj. 8 – tmavě hnědá hlína; obj. 9 – mramorovaná, hnědá hlína promíšená kusy hnědožlutého jílu.

Keramika jako opora absolutní chronologie vývoje zástavby usedlosti

Co se týče archeologických nálezů, jedině keramické střepy lze použít jako vodítka k absolutní dataci situací odkrytých pod podlahami domu a v prostoru dvora. Termíny *ante quem* jsou datace stavebních etap domu, určené na základě dendrochronologické analýzy dochovaných konstrukcí. Tyto pevné body jsou však časově příliš vzdálené od archeologicky zachycených pozůstatků středověké zástavby usedlosti. Naproti tomu novověkou keramikou ze situací odkrytých v interiéru domu, konkrétně pod podlahou světničky, lze blíže datovat právě podle přesně určeného stáří stávajících roubených stěn. Příslušný soubor střepů proto může být někdy v budoucnu využit jako referenční vzorek při absolutním datování regionální keramiky barokního období.

Sídelní aktivity předcházející prostorové stabilizaci obytného domu

Až 60 cm mocné souvrství, které je překryto nejstarší sprašovou podlahou domu, nepochybně vznikalo delší dobu. Počátky tohoto rozpětí jsme ale schopni jen intuitivně klást do 12. století. V souborech střepů z nejstarších vrstev je zastoupena výhradně raně středověká keramika, přičemž z chronologického hlediska je klíčové dominantní zastoupení okrajů klasicky zduřelé profilace. Periodizace keramiky 11.–12. století na Křivoklátsku (k tzv. zduřelým okrajům viz *Ježek 1999*, 284, 291; *Kypta – Marethová – Neustupný 2008*, 52–54) ale z našeho hlediska není podstatná, protože raně středověké sídelní aktivity v prostoru zbečenské usedlosti čp. 22 nedokážeme blíže interpretovat v kontextu vývoje vsi, resp. ve vztahu k existenci zdejšího panovnického dvorce, jehož existenci v 11.–12. století prozatím dokládají pouze písemné prameny (viz *Ježek 1999*, 292–293, s. lit.).

Mnohem důležitější je otázka absolutní datace nejmladších keramických střepů ze stratigrafických jednotek překrytých první sprašovou podlahou jizby. Klíčové jsou v tomto směru nálezy z vodorovné vrstvy 13 a výplně obj. 7 (vrstvy 50–57), které vykazují stejný

charakter. V těchto souborech stále ještě dominuje keramika raně středověké výrobní tradice, dosahující podílu přes 90 %. Ponechme stranou neřešitelnou otázku, nakolik se v tomto čísle projevuje starší příměs. Pro absolutní dataci je podstatná menšinová složka nálezových souborů, představovaná světlou keramikou vrcholně středověkého rázu (např. obr. 14: 28, 29; 15: 45, 50; 16: 17, 28). Jasně se odlišuje nejen technologicky (kvalitní výpal do světle okrových odstínů, relativně tenkostěnný střep), ale i výzdobou v podobě červeného malování. Zastoupené okraje nádob vrcholně středověkého rázu můžeme obecně označit za nízká okruží, a tudíž rámcově klást do 2. poloviny 13. až 1. třetiny 14. století (srov. *Kypta – Marešová – Neustupný 2008*, 55–58, s lit.). Směrodatná je absence okruží vysokých variant, charakteristických pro pokročilé 14. století.

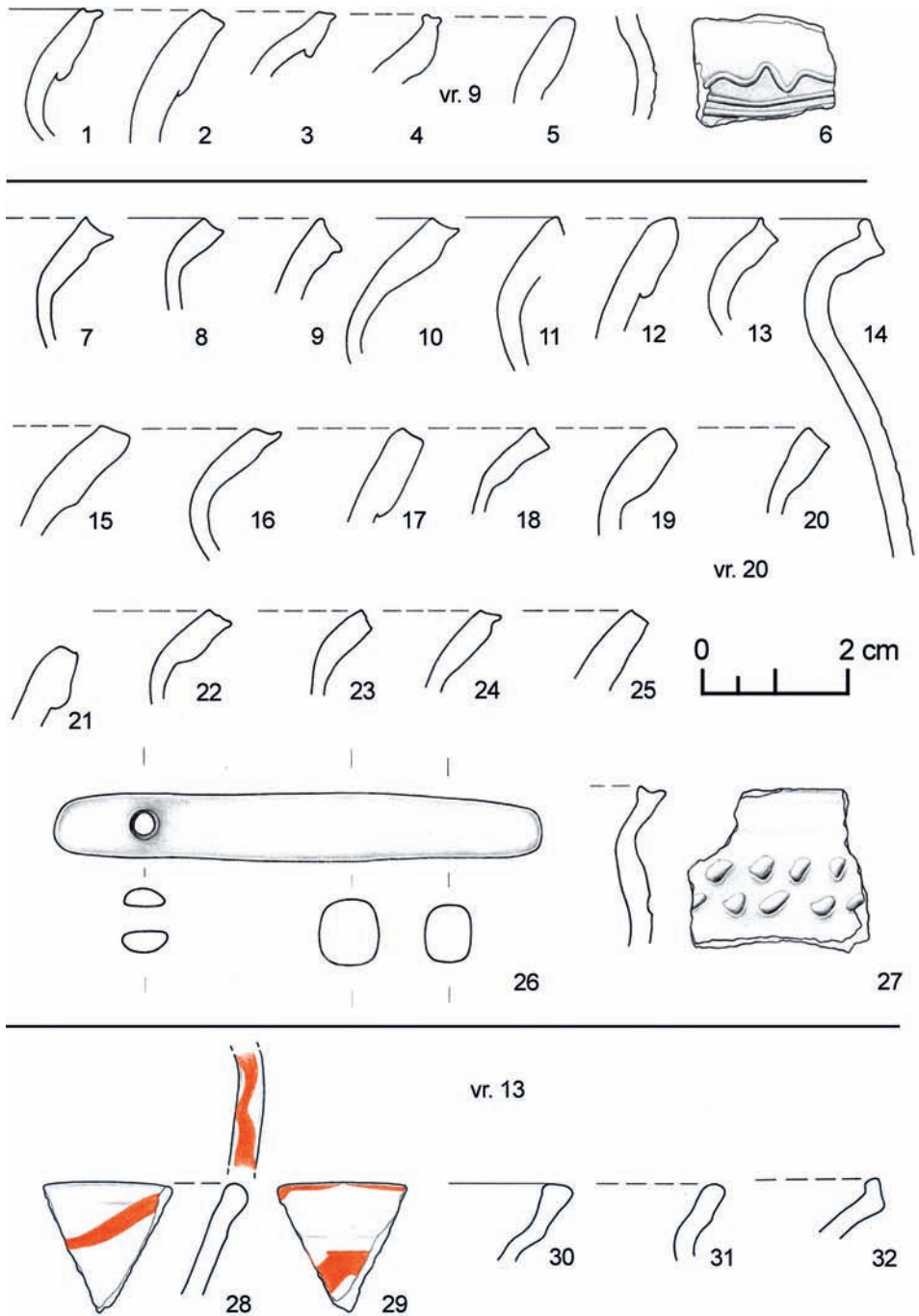
Co se týče objektů odkrytých v exteriéru dnešního domu, různotvaré jámy, z nichž pochází výhradně raně středověká keramika (obr. 20), můžeme datovat pouze do širokého intervalu 11. až 1. poloviny 13. století. Z hlediska vývoje zástavby usedlosti je zajímavější suterén – obj. 9, zachycený v liniové sondě podél dvorní strany domu (akce 1/09). Z jeho zásypu byl vyzdvížen poměrně početný soubor keramiky (obr. 19: 5–40), přičemž pouze dva menší atypické zlomky můžeme označit za zboží vrcholně středověkého rázu. Mohou ale představovat intruzi. Ostatní keramika po typologické stránce spadá do pozdně hradištního období: přesně koresponduje s početným keramickým souborem z výplně suterénu (obj. 1), odkrytého v zaniklé vsi na katastru Bratronic, jež od Zbečna dělí jen několik kilometrů (*Ježek 1999*). Pro tento úsek keramické sekvence je z datačního hlediska určující výskyt misek/pokliček a lahví se čtyřlaločným ústím, tvarů vyskytujících se napříč Čechami ve 2. třetině 13. století (srov. *Klápště 1998*).

Relativní chronologie suterénu – obj. 9 na dvoře usedlosti (akce 1/09) – ve vztahu ke genezi domu je nejasná. Může spadat do stratigrafického horizontu, který označujeme jako „první sprašová podlaha“. Za pravděpodobnější však považujeme možnost, že pochází z předchozího období, protože keramika z jeho zásypu odpovídá souboru z výplně obj. 7 v obytné místnosti, jež byl první sprašovou podlahou překryt.

Doba existence prvního shořelého domu – první sprašová podlaha

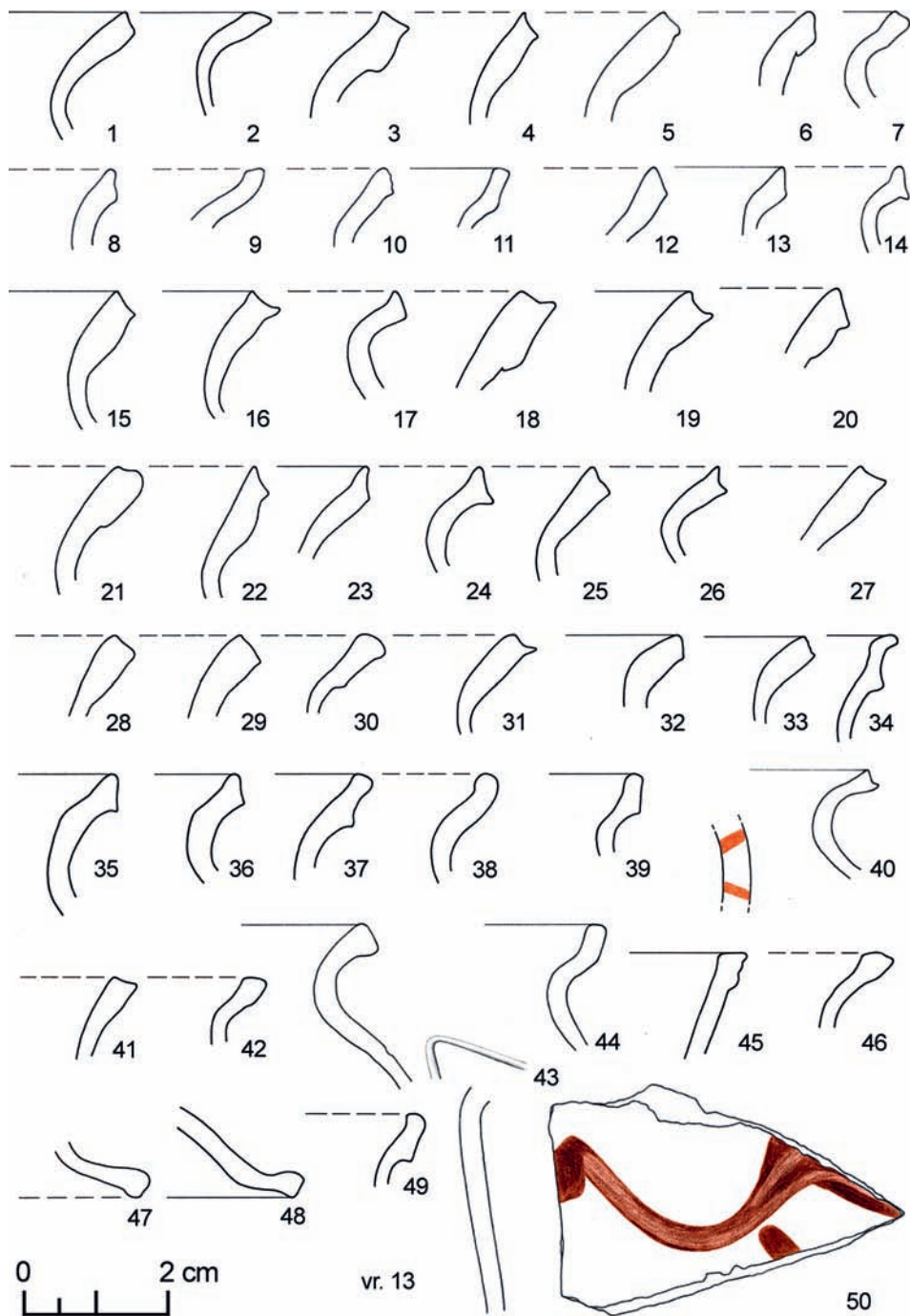
Jak vyplývá z výše řečeného, první dům se sprašovou podlahou v hlavní obytné místnosti, který představuje nejstarší vývojovou fázi domu dnešní dispozice, byl vybudován nejdříve v pokročilé 2. polovině 13. století, příp. vznikl v 1. polovině (či spíše čtvrtině) 14. století. Že by byl vystavěn později, považujeme za málo pravděpodobné (ale vyloučit to nemůžeme) – ze dvou důvodů. Jednak proto, že stratigrafické jednotky pod nejstarší sprašovou podlahou neobsahují keramiku z pokročilého 14. století – konkrétně nádoby s okraji, které bychom mohli označit jako tzv. vysoká okruží. Zadruhé proto, že časový odstup mezi zasypaním těchto objektů a položením sprašové podlahy byl minimální, což vyvozujeme z výrazného poklesnutí podlahy nad jámami.

Zboží pokročilého 14. století naopak evidujeme v situacích v dnešním exteriéru. Jednak ve výplni jedné z menších jam (obj. 7) v prostoru jižního průjezdu do dvora – akce 2/08 (obr. 18: 1–2). Tento objekt se stěží nacházel v interiéru domu. Indikuje tedy stabilizaci jihovýchodního štítového průčelí domu už pro nejstarší vývojovou fázi. Okraj nádoby ve tvaru vysokého okruží (obr. 19: 1) byl dále vyzdvížen ze zánikového zásypu pece, která překryla výplň suterénu v prostoru dvora.

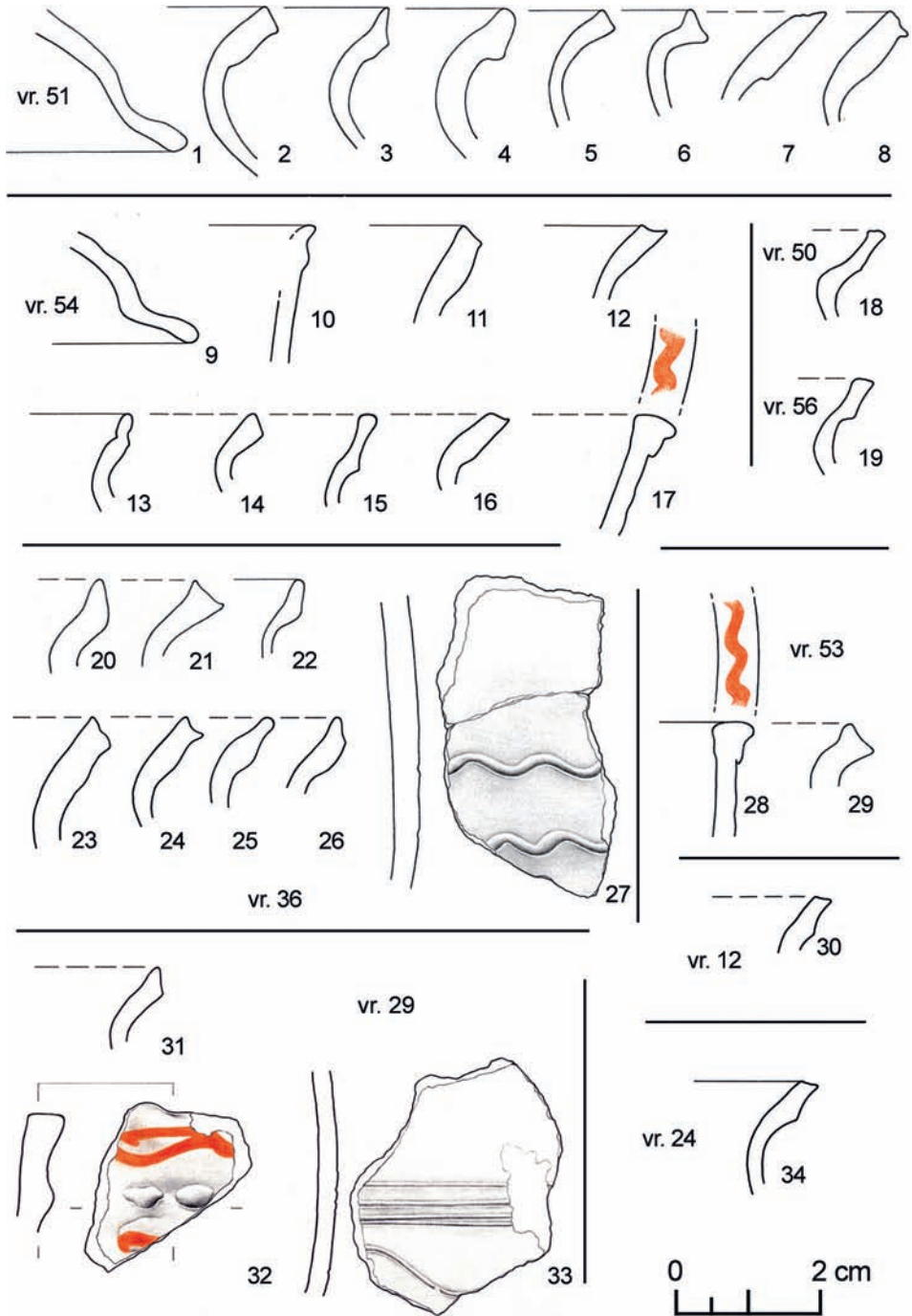

Obr. 14. Zbečno, dům čp. 22. Akce 1/08. 26 – kamenný předmět, ostatní keramika. Kresby na obr. 14–23 V. Čermák.

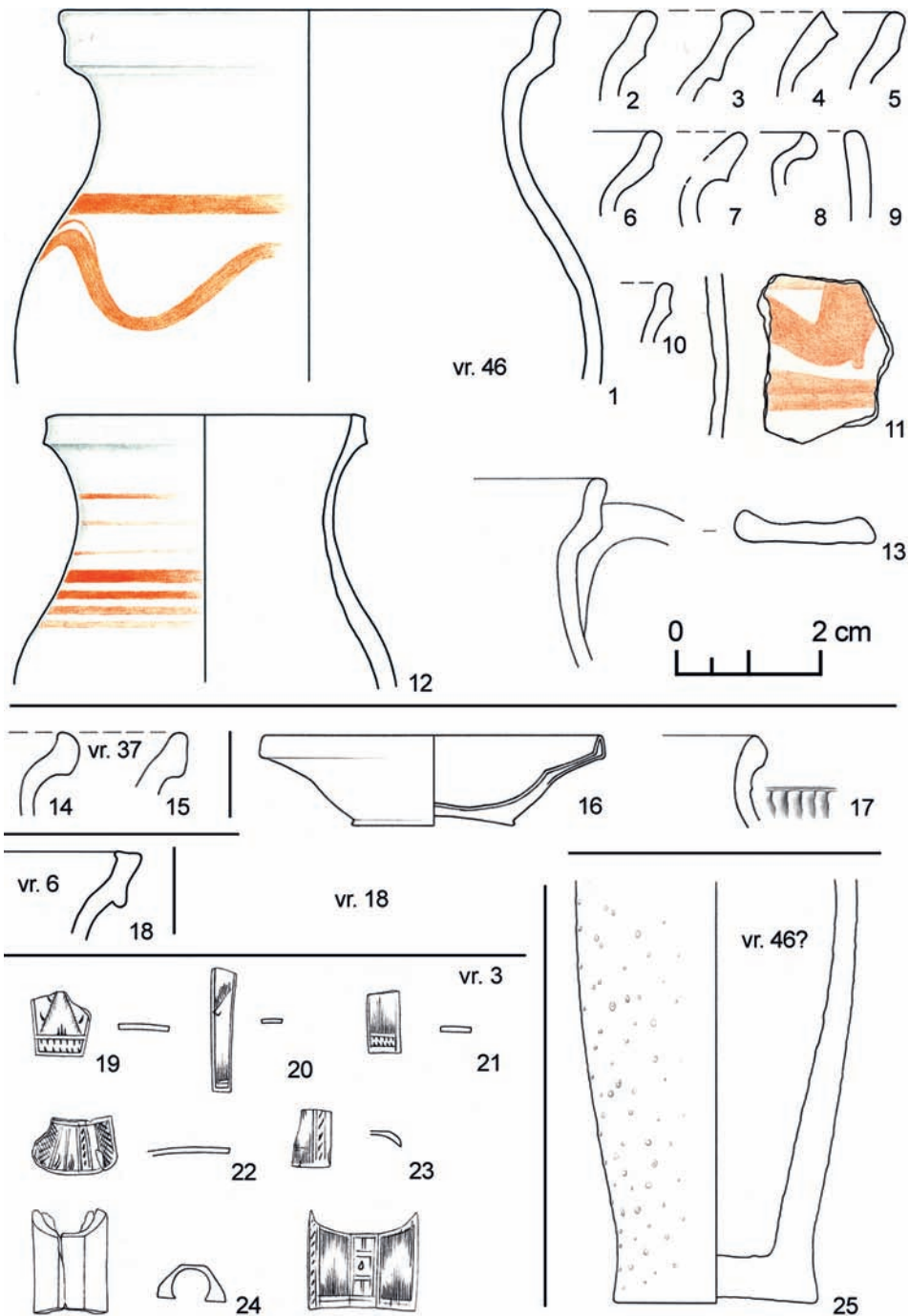
Fig. 14. Zbečno, house no. 22. Event 1/08. 26 – stone, other pottery.

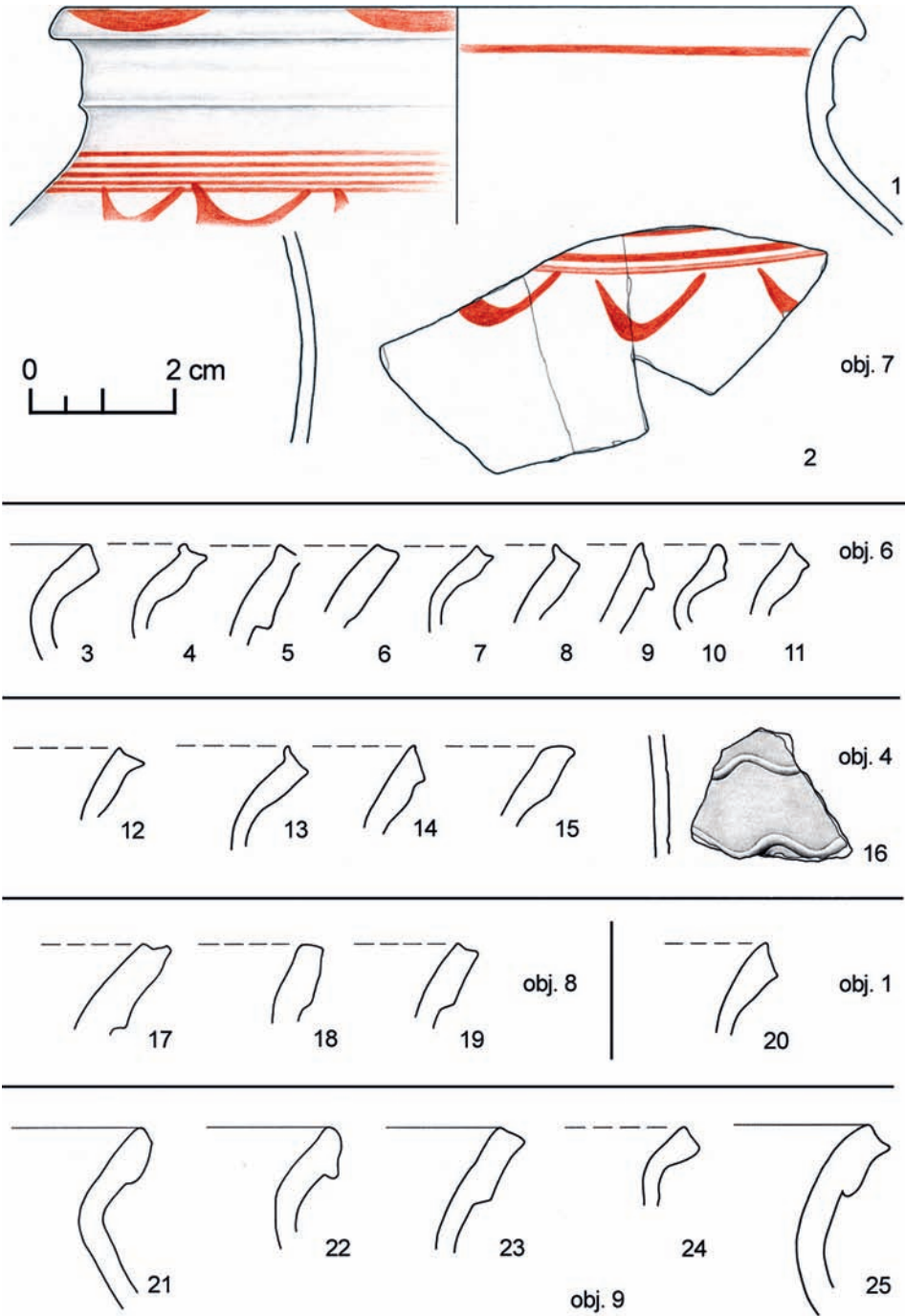
Obr. 15. Zbečno, dům čp. 22. Akce 1/08. Keramika.
 Fig. 15. Zbečno, house no. 22. Event 1/08. Pottery.

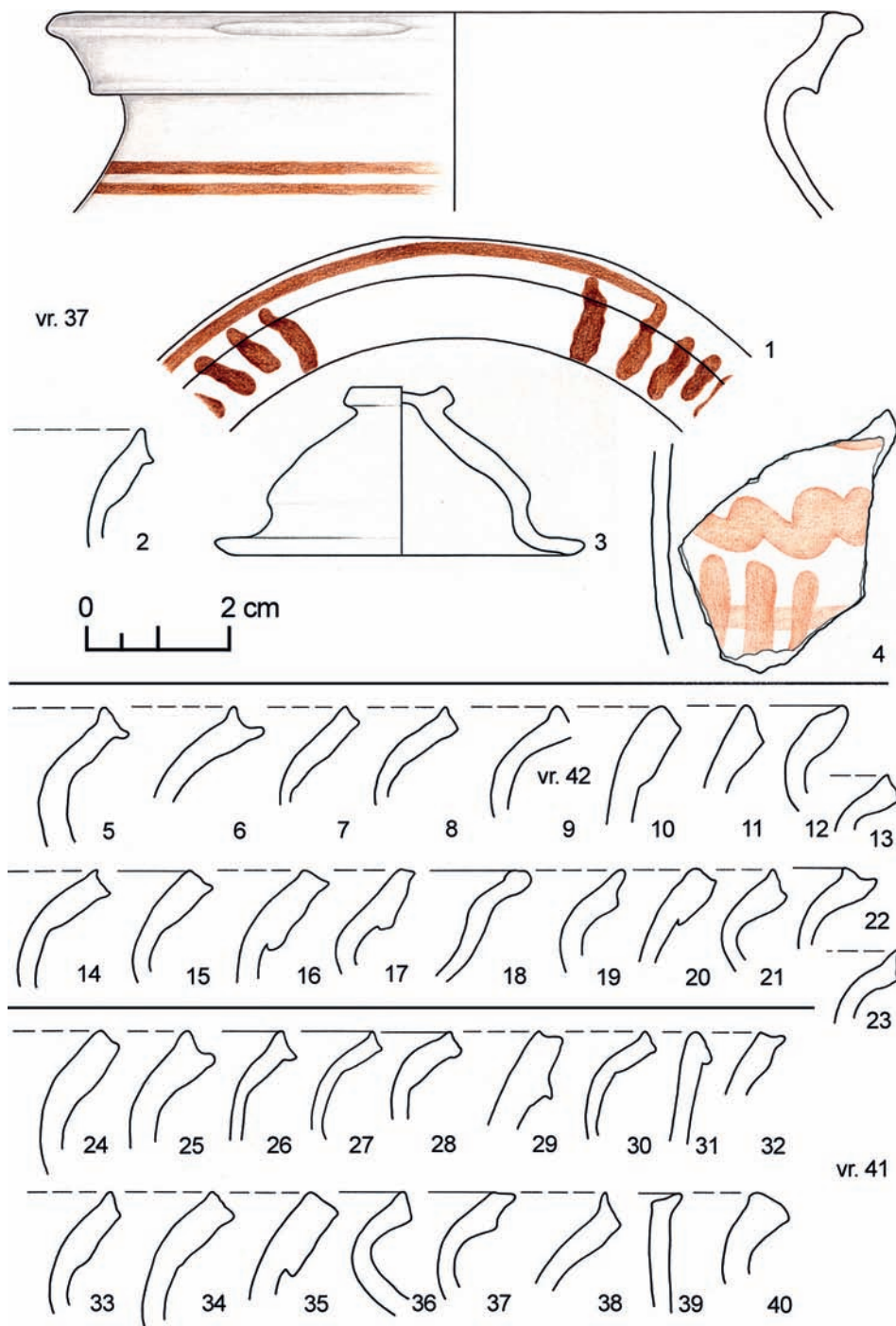
Obr. 16. Zbečno, dům čp. 22. Akce 1/08. Keramika.
 Fig. 16. Zbečno, house no. 22. Event 1/08. Pottery.

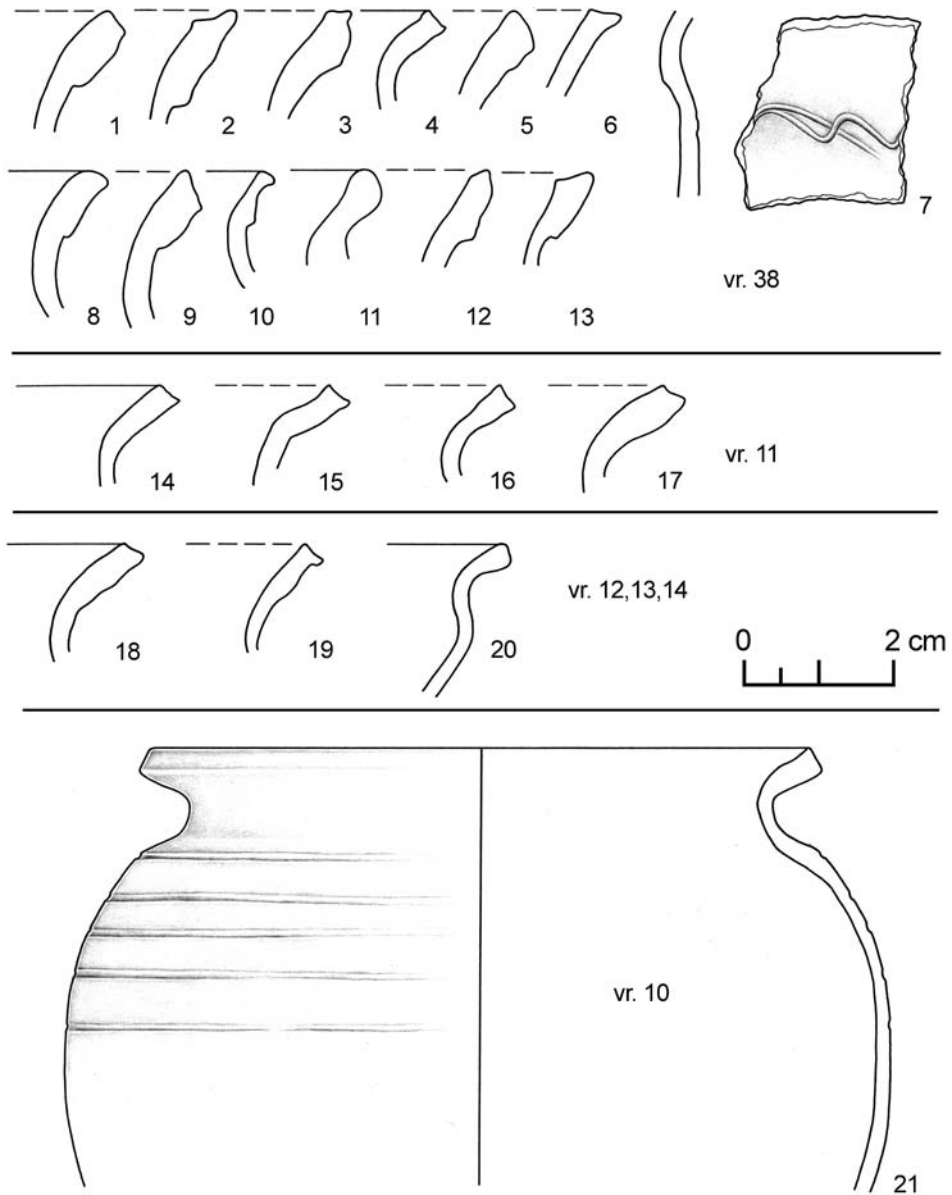
Obr. 17. Zbečno, dům čp. 22. Akce 1/08. 19–24 kostěné výrobky, ostatní keramika.
 Fig. 17. Zbečno, house no. 22. Event 1/08. 19–24 bone products, other pottery.

Obr. 18. Zbečno, dům čp. 22. Akce 2/08. Keramika.
 Fig. 18. Zbečno, house no. 22. Event 2/08. Pottery.

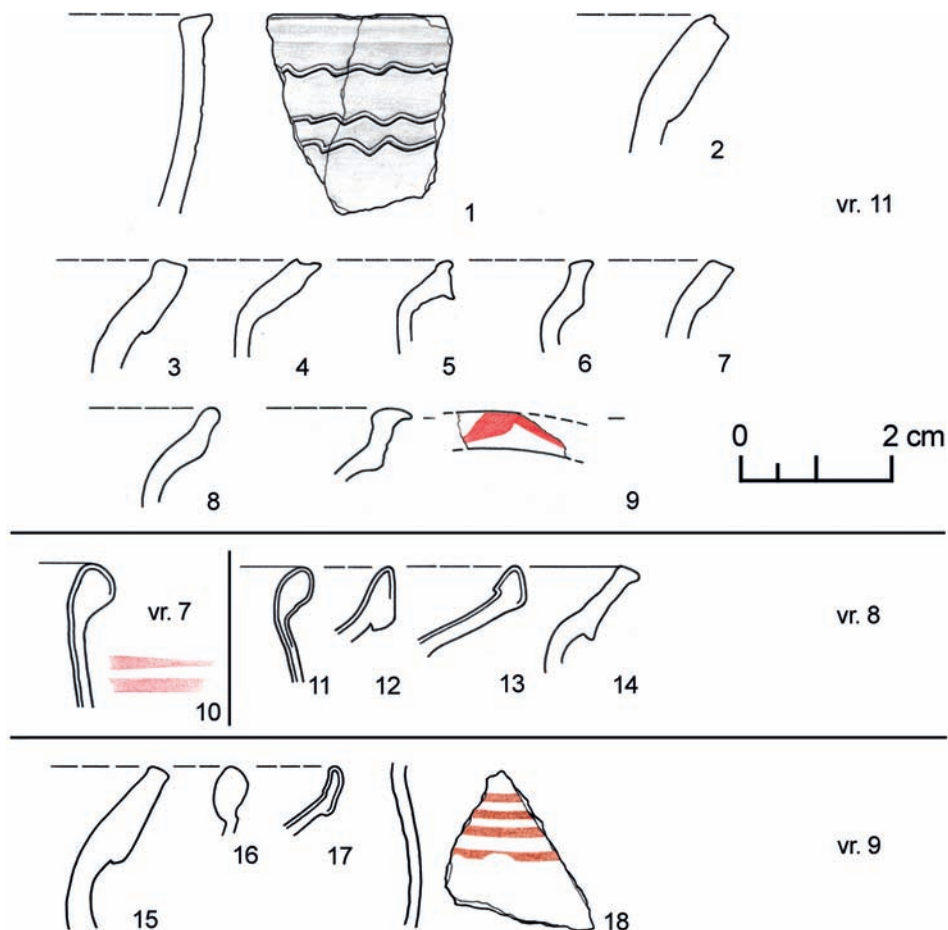

Obr. 19. Zbečno, dům čp. 22. Akce 1/09. Keramika.
 Fig. 19. Zbečno, house no. 22. Event 1/09. Pottery.

Obr. 20. Zbečno, dům čp. 22. Akce 1/09. Keramika.
Fig. 20. Zbečno, house no. 22. Event 1/09. Pottery.

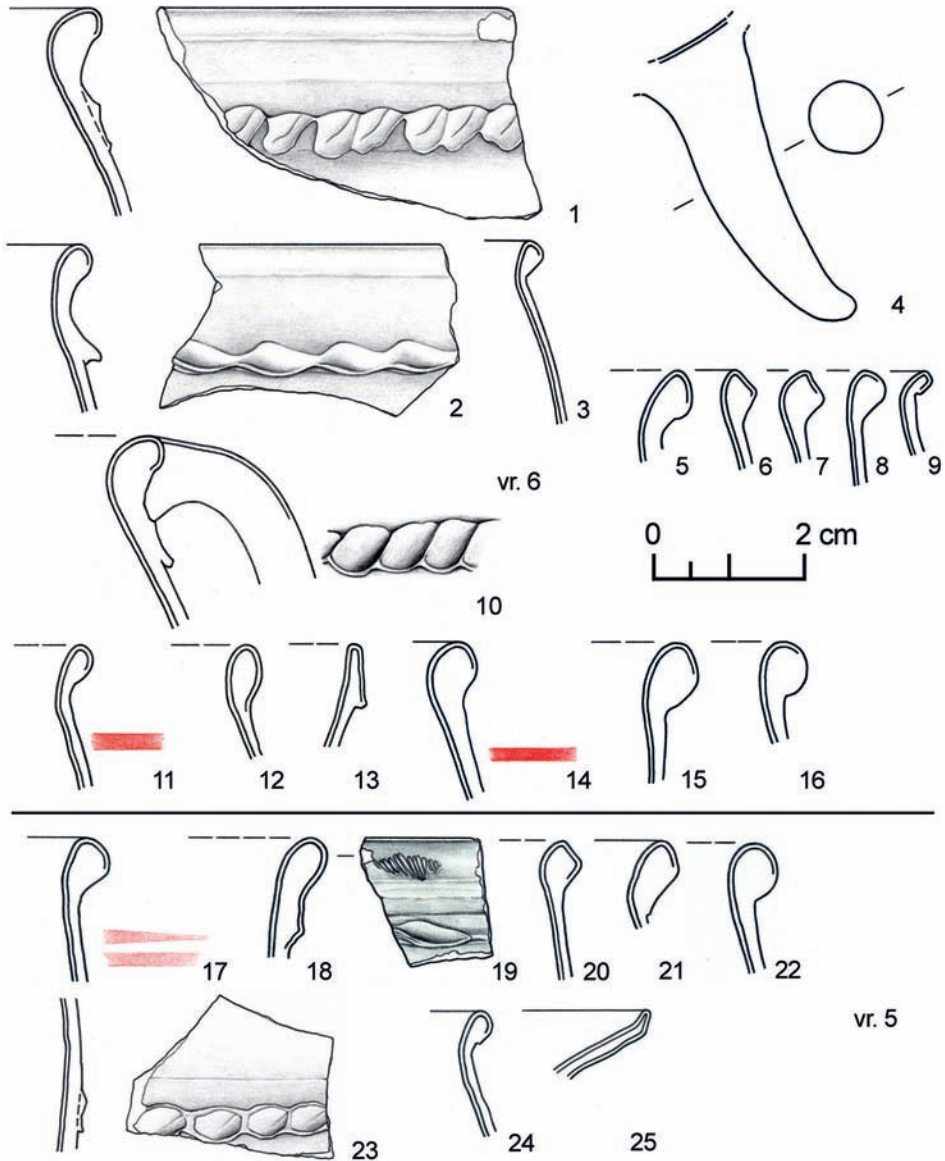
Dobu zániku nejstaršího domu můžeme stanovit podle keramiky z planýrovacích vrstev, jež na severovýchodní straně světnice (akce 1/08) překrývají první propálenou podlahu a zároveň jsou překryty druhou podlahou poznamenanou požárem. Konkrétně se jedná o zlomky okrajů z vrstvy 46 (obr. 17: 1–13). Důležitý význam připadá drobnému zlomku ovaleného, z vnitřní strany vyžlbeného okraje, který byl vyzdvižen ze zásypu, na kterém

Obr. 21. Zbečno, dům čp. 22. Akce 1/11. Keramika.

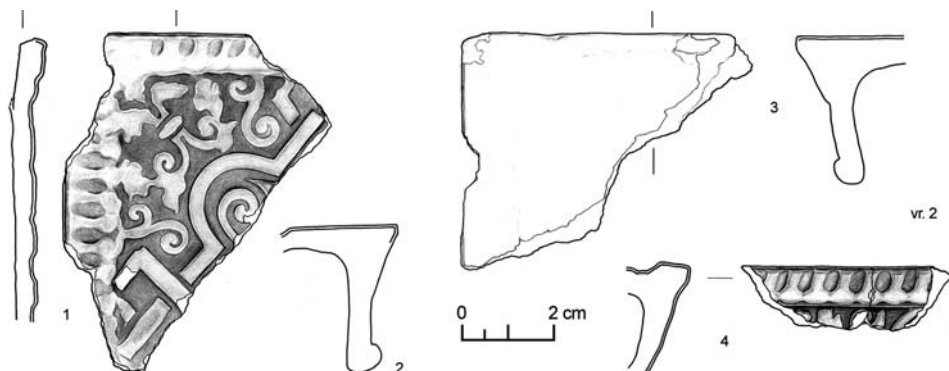
Fig. 21. Zbečno, house no. 22. Event 1/11. Pottery.

spočívá konstrukce dymné pece (*obr. 17: 14*). Tvarově i technologicky totiž přesně koreponduje s okraji nádob nalezenými na nedalekém hradě Krakovci, a to ve stratigrafických situacích, které můžeme přesně datovat podle stavebního vývoje do první poloviny 80. let 14. století (*Kypta et al. 2019, obr. 20: 10–12*). Protože nevíme, po jak dlouhé období se tyto nádoby na Rakovnicku vyráběly, jsme nuceni zlozek nalezený ve zbečenském domě zařadit jen rámcově do předhusitského období. S tímto datováním se nevylučuje charakter zlomků z vrstvy 46 téhož planýrovacího zásypu, který odděluje dvě propálené podlahy (i v tomto souboru je zastoupen ovalený, na vnitřní straně prožlabený okraj – *obr. 17: 8*). Musíme ale brát v potaz, že ani jeden z těchto zlomků nevykazuje poškození ohněm. Jedná se tedy o přemístěný odpad, který se v prostoru obytné místnosti ocitl až v souvislosti s terénními úpravami po zániku nejstaršího domu, resp. těsně před obnovou domu (nevíme, po jaké prodlevě byl dům obnoven). Uvedené zlomky (*obr. 17: 1–15*) tedy pro dataci požárového zániku nejstaršího domu představují jen orientační oporu.

Obr. 22. Zbečno, dům čp. 22. Akce 1/11. Keramika.
Fig. 22. Zbečno, house no. 22. Event 1/11. Pottery.

Otázkou je chronologie vývojové fáze domu, která spadá mezi dva požárové horizonty. Tuto mezifázi dokládá negativ prahového trámu roubené stěny (obj. 11 – obr. 5B), který nevykazuje známky požáru. Z výplně tohoto žlábků byl vyzdvižen pouze jeden keramický střep – okraj nádoby ve tvaru nízkého okruží, který intuitivně klademe do 2. poloviny 13. až 1. poloviny 14. století (obr. 17: 18). I s tímto datováním ale můžeme zacházet jen jako s termínem *post quem*.

Obr. 23. Zbečno, dům čp. 22. Akce 1/11. Kachle.

Fig. 23. Zbečno, house no. 22. Event 1/11. Stove tiles.

Doba existence druhého shořelého domu – druhá sprašová podlaha

Keramické střepy z planýrovacího souvrství (*obr. 17: 1–15*), které datujeme do předhusitského období, představují mez *post quem* pro časový interval výstavby domu, který zanikl následkem druhého velkého požáru. Kdy k této katastrofické události došlo, je otázka. S druhou propálenou sprašovou podlahou spojujeme požárovou destrukci akumulovanou v širších rýhách (obj. 15 – *obr. 5C*) podél dnešních roubených stěn na štítové a návěsní straně. Ovšem z klíčové vrstvy 3 (na profilu I–J) nepocházejí žádné keramické střepy. Zlomky keramiky jsme vyzdvihli pouze z planýrovací úpravy (vrstva 18 na profilu E–F), která patrně souvisí až s výstavbou dnešních roubených stěn (*obr. 17: 16, 17*). Nicméně ani jeden z těchto zlomků nevykazuje známky působení ohně. Je tedy možné, že se jedná o mladší příměs, která se v sypkých destrukčních vrstvách ocitla až dlouho po katastrofické události. Zlomky ohněm poškozených nádob v požárové destrukci, jejíž převažující složku tvoří tvrdě vypálená mazanice, zcela scházejí. Vedle neinterpretovatelných, ohněm silně poškozených stavebních kování a hřebíků obsahuje už jen zlomky okenních terčíků, z nichž mnohé se při požáru v různé míře roztavily. Podle nich můžeme dovodit, že k požáru došlo nejdříve v 16. století. Pro starší období lze s existencí zasklených oken v prostředí poddanské usedlosti počítat jen stěží.

Do této vývojové fáze stratigraficky spadá dymná pec odkrytá v koutě světnice v roce 1993 (*Gabriel 1994*). Dataci jejího vzniku a zániku se výzkumem v roce 2008 upřesnit nepodařilo. Jen rámcově (vzhledem k charakteru keramiky z násypu pod jejím tělesem – vrstva 37) můžeme její výstavbu zařadit (pravděpodobněji) do 15. století, případně do 1. poloviny 16. století. Že by byla mladší, nepředpokládáme vzhledem k postupně přibývajícím nálezům gotických a renesančních kachlů v prostředí poddanských usedlostí, datovaných do 16. století (*Kypta 2014, 423–427, s. lit.*). Ve zprávě o odkryvu pece je otázka datace jejího vzniku ponechána otevřena, zánik byl autorem výzkumu datován do doby „někdy po roce 1600“ (*Gabriel 1994, 22*). Svůj předpoklad opřel o fragmenty rámových kachlů z vrstev překrývajících těleso pece, datovatelných nejdříve do počátku 17. století. Dataci vlastních kachlů nezpochybňujeme, s rezervou však bereme tyto zlomky jako datační oporu fáze, kdy došlo ke zrušení pece. Snadno si totiž můžeme představit, že v důsledku průběžných úprav podlah docházelo v novověku k opakované kontaminaci zásypu pod podlahami mladšími keramickými zlomkami (předmětné kachle byly nalezeny v minimální hloubce pod dnešní podlahou). Domníváme se, že dymná pec zbečenského domu nebyla zrušena až po roce 1600, nýbrž dříve – někdy v průběhu 16. století. Opakovaně přitom poukazujeme na novější publikace gotických a renesančních kachlů z prostředí poddanských usedlostí (*Kypta 2014, 423–427*).

Raně novověké aktivity

Vrstvy související se zpevněním povrchu dvora, zachycené v liniové sondě podél severovýchodní strany domu, dokážeme jen rámcově datovat do raného novověku. Byly z nich vyzdviheny pouze drobné, většinou glazované střepy, které neumožňují typologické určení. Nejvýraznější náleзовý soubor raně novověké keramiky pochází ze zánikového horizontu dvorního přístavku, který nahradila dnešní světnička. Soubor keramiky z vrstev 5 a 6 je poměrně homogenní po technologické i typologické stránce (*obr. 22*). Jedná se o tenkostěnné zboží světlého střepu, většinou glazované pouze uvnitř. Na výdutích se uplatňuje jednoduchá výzdoba v podobě červeně malovaných proužků a promačkávaných lišt. Mírně vyhnuté okraje jsou jednotně tvarované – oboustranně zesílené a šikmo seříznuté. Tento soubor je dobře ukotven termínem *ante quem*, a sice výstavbou světničky, při níž byly použity trámy zhotovené z kmenů pokácených v zimní sezóně 1791/1792.

K životní úrovni poddaných

Archeologické výzkumy v areálu Hamousova statku jen málo přispěly k poznání drobné hmotné kultury selské usedlosti v pozdním středověku a raném novověku. V náleзовém spektru napříč jednotlivými stratigrafickými horizonty je zastoupena téměř výhradně běžná kuchyňská keramika. Z hlediska studia životní úrovně poddaných zaujme pouze jedna nádoba – torzálně dochovaný loštický pohár, identifikovatelný na první pohled podle charakteristického slinutého střepu s čtyřmi puchýřkovitými útvary na povrchu (*obr. 17: 25*). V prostředí poddanských venkovských usedlostí se obecně jedná o výjimečný nález, což ještě více vynikne, vezmeme-li v potaz vzdálenost Zbečna od Loštic, obnášející vzdušnou čarou ca 220 km. V rámci Čech se nám v literatuře nepodařilo dohledat analogii ze stejného sociálního prostředí, snad kromě jednoho zlomku z Dvakačovic na Chrudimsku, získaného ale při povrchovém sběru v intravilánu obce (*Musil 2020, 122*). Právě situace ve východočeských regionech, relativně málo vzdálených od Loštic, je signifikantní pro představu o rozsahu distribuce daného zboží. Navzdory geografické blízkosti je i zde loštická keramika zastoupena ve statisticky zanedbatelné míře a – kromě uvedených Dvakačovic – zatím výhradně z měst, tvrzí a hradů (srov. *Bláha – Frolík – Šigl 2003; Musil 2020, 122*).

Časem jistě budou i v Čechách zachyceny (publikovány) další doklady loštické keramiky z venkovských poddanských usedlostí, ovšem sporadicky. Podobně ojedinělý nález v prostředí poddanské usedlosti představuje pohár ze zaniklé vsi na katastru obce Vlčkovce na jižním Slovensku, vzdálené od Loštic vzdušnou čarou 130 km (*Hanuliak 2002, 473*). Cenný ukazatel dostupnosti loštického zboží ve venkovském prostředí poskytují náleзовé soubory ze zaniklé jihomoravské vsi Konůvky, vzdálené od Loštic „jen“ 60 km. Ze zdejší tvrze, která se stala předmětem kompletního odkryvu, pochází 208 zlomků nádob s charakteristickým puchýřkovitým povrchem střepu, v areálech deseti okolních poddanských usedlostí bylo shromážděno pouze 36 těchto zlomků (*Měchurová 1997, 69–71, 82*).

Vzhledem k výjimečnosti loštického poháru ze Zbečna mrzí skutečnost, že jej nejsme schopni blíže absolutně datovat, resp. spojit s jasně definovanou stratigrafickou situací. Nalezen byl při exkavaci ve velké světnici, na rozhraní hliněného souvrství a báze mohutné (mladší) požárové destrukce u štítové stěny místnosti. Jen rámcově jej můžeme spojit s dobou existence třetího (druhého shořelého) středověkého domu. V zemi se patrně ocitl

ještě před ničujícím požárem. Nutno ale dodat, že při výzkumu jsme nebyli schopni rozhodnout, zda pohár patří k planýrovacímu násypu pod mladší propálenou sprašovou podlahou, nebo patří k stratigrafické situaci spadající do doby existence druhého shořelého domu. Jeho datování proto může být jen rámcové: 15.–16. století.

Z druhého požárového horizontu, resp. z mohutné mazanicové destrukce (vrstva 3) rozprostřené v širokých žlebech podél dnešních stěn, pochází několik železných, žárem silně poškozených výrobků. Vedle hřebíků můžeme rozlišit už jen dva klíče, které se rozpadly při konzervaci. V těžce poškozených masivnější železných předmětech tušíme stavební kování. Z destrukce byly vyzdvíženy i dvě hrsti drobných, většinou silně spečených zlomků skleněných okenních terčíků. A také zlomky jemně opracovaných kostěných rukojetí, které považujeme za relikty střenky nože nebo nožů (*obr. 17: 19–24*). I tyto nesou stopy působení ohně.

Poněkud překvapivé je, že v druhém požárovém horizontu (ve vrstvě 3) scházejí kachle, protože přítomnost kamen v této vývojové fázi domu indikují zlomky skleněných okenních terčíků. Je málo pravděpodobné, že by okna byla opatřena skleněnými výplněmi dřívě, než se daná místnost změnila z dymné jizby ve světnici. K podlahové úrovni související s druhým požárovým horizontem sice stratigraficky patří torzo odkryté dymné pece, ta ale mohla být ještě předtím, než dům vyhořel, nahrazena kamny. Jejich trosky se při planýrování požářiště mohly kompletně ocitnout mimo plochu, která se stala předmětem výzkumu. Podle přibývajících nálezů kachlů v prostředí poddanských usedlostí můžeme s existencí kamen ve zbečenském domě počítat od 16. století, ne-li už od konce 15. století (srov. *Kypřta 2014, 423–427*). Nálezy zeleně glazovaných zlomků kachlů, vyzdvížených ze zásypu pod podlahou světničky, spadají až do barokní etapy (*obr. 23*). Jejich jednoduchá řemeslná úprava odpovídá danému sociálnímu prostředí.

Závěr

Odhalené konstrukční relikty středověkých vývojových fází zbečenského domu jsou významné hlavně jako doklad prostorové stability obytné stavby v areálu zemědělské usedlosti. Přestože došlo k trojí kompletní přestavbě dymné jizby, z toho dvakrát po ničujícím požáru, pokaždé byla obnovena na stejném místě v přibližně stejném půdorysném rozsahu. Obvodové stěny obytné místnosti se sice mírně posouvaly, ale orientace hlavních půdorysných os se vůbec nezměnila. Kontinuita trvala i poté, co se jizba změnila ve světnici. Stabilní zůstával topeništní kout, o čemž vypovídá torzo středověké dymné pece, situované přesně v místě, kde v raném novověku stávala kachlová kamna. Pec svým obrysem koresponduje se stávajícími roubenými stěnami pocházejícími z velké přestavby v polovině 18. století.

Co se týče celkové dispozice domu v rámci středověkých vývojových fází, exkavací se podařilo postihnout pouze polohu a rozsah jizby, jež koresponduje s dnešní světnicí. Můžeme předpokládat, že už od prvních vývojových fází byl dům orientován jako nyní, tzn. podélnou stranou k návsí. Bezpečně to je doloženo pro nejstarší stavební fázi konstrukcí dnešního domu. Jádro současného komorového bloku vzniklo již v předbělohorském období, o čemž svědčí trojice dendrodat vymežujících interval 1577–1583. Pro tuto fázi tedy máme průkazně doloženo trojdílné schéma – s (dochovaným) komorovým blokem, archeologicky doloženou hlavní obytnou místností (nejspíš už ve formě světnice) a mezilehlou síní.

Již v době existence dymné pece byla podlahová úroveň pevně stabilizována. Jediný výškový rozdíl oproti současnému stavu souvisí s náhradou dusané podlahy za dřevěnou. Kdy k tomu došlo, nedokážeme upřesnit (někdy během 17. či 18. století). Přímou na dusanou podlahu byly položeny trámové polštáře a výškový rozdíl byl vyrovnán sypkým zásypem. Pokud by se pod nejstarší podlahou nenacházely rozměrné zahloubené objekty, podlahová úroveň by byla patrně stabilizována už od první vývojové fáze – tak je tomu ostatně ve středu místnosti, kde starší jámy scházejí. K vytvoření planýrovacího souvrství mezi dvěma požárovými horizonty totiž došlo jen z důvodu vyrovnání nerovností, nikoli za účelem navýšení podlahy. Poté, tzn. v intervalu od vyrovnání nerovností planýrovacím souvrstvím do doby, v níž došlo k navýšení pochozí úrovně (o ca 20 cm) v důsledku náhrady dusané podlahy za dřevěnou, se podlahová v žádné části půdorysu jizby/světlice už nezvyšovala.

Z hlediska poznávacích možností archeologické exkavace zaujme, že v odhalených úsecích negativů prahových trámů stěn jizby se nikde neuplatňovaly kameny, které by dřevěnou konstrukci chránily před zemní vlhkostí. Jestli byly alespoň nárožní spoje podloženy kameny, nevíme. Půdorysy jizeb tedy rekonstruujeme pouze podle poměrně výrazných obvodových žlábků, jejichž tmavé výplně jasně kontrastují s okolní spraší použitou jako dusaná podlaha. Pokud by domy nevyhořely a pokud by dusaná podlaha nebyla jasně žlutá, půdorysy jizeb bychom – vzhledem k absenci kamenů pod roubenými stěnami – dokázali postihnout jen stěží. Nikoli podle žlábků, nýbrž podle zřetelných linií izolačních kamenů, volně poskládaných na někdejšímu povrchu terénu, je možné rekonstruovat půdorysy roubených domů v zaniklých středověkých vsích, jak instruktivně ukazují příklady z jihomoravských lokalit Bystřec (*Belcredi 2006*) a Konůvky (*Měchurová 1997*).

Stavební jámu se stopou sloupové konstrukce, odhalenou na dvoře usedlosti, interpretujeme jako relikv suterénu hospodářské stavby. Jen obecně můžeme uvažovat o zahloubené prostoře dvoupodlažního špýcharu, není ale jasné, jestli samostatně stojícího, nebo připojeného k obytnému domu. Podstatné nicméně je, že vykazuje tutéž orientaci jako dnešní zástavba. Keramiku za zásypových vrstev suterénu můžeme nejpravděpodobněji klást do 2. poloviny 13. století. Do stejného období spadá i nejmladší keramika ze situací překrytých první dusanou podlahou jizby. Proto předpokládáme, že k prostorové stabilizaci zástavby usedlosti došlo nejpozději v 1. polovině 14. století. Toto datování opíráme o absenci mladších keramických střepů v situacích pod nejstarší dusanou podlahou, což představuje indicii, nikoli důkaz. Vyloučit tedy nemůžeme ani možnost, že vývoj domu započal později.

Jedna z klíčových otázek spojených s vývojem hlavní obytné místnosti domu zůstane asi trvale nezodpovězena. Chybějící vodítka k bližší absolutní dataci proměny jejího vytápění z přímého způsobu na nepřímý, resp. vývojové fáze, kdy byla dymná pec nahrazena kachlovými kamny. Tato zásadní změna v kultuře bydlení ani nemusela být spojena s některou z kompletních výměn roubených stěn místnosti. Otázka datace dymné pece, odkryté v koutě hlavní obytné místnosti, nadále zůstává otevřena.

Příspěvek vznikl v rámci dílčího cíle I.1 „Zpracování a vyhodnocení záchranných archeologických výzkumů NPÚ na vybraných nemovitých kulturních památkách, městských rezervacích, zónách a územích České republiky s dosud nechráněným archeologickým potenciálem“ výzkumné oblasti I. Archeologie financované z institucionální podpory Ministerstva kultury ČR na dlouhodobý koncepční rozvoj (IP DKRVO).

Srdečné poděkování autorů článku za všestrannou pomoc při realizaci archeologických výzkumů patří Luboši Vokounovi, dlouholetému správci Hamousova statku.

Literatura

- Anderle, J. – Ježek, M. – Zavřel, J. 2000:* Průzkum selské usedlosti čp. 2 v Sakách na Slánsku. Průzkumy památek 7/1, 43–67.
- Belcredi, L. 2006:* Bystřec. O založení, životě a zániku středověké vsi. Archeologický výzkum zaniklé středověké vsi na Drahanské vrchovině 1975–2005. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost.
- Bláha, R. – Frolík, J. – Sigl, J. 2003:* Nálezy loštické keramiky ve východních Čechách. Příspěvek ke kontaktům východních Čech a severní Moravy. *Archaeologia historica* 28, 525–537.
- Ebel, M. – Škabrada, J. 1994:* Stavebně historický průzkum domu čp. 22 ve Zbečně (tzv. Hamousův statek). Průzkumy památek 1/1, 5–20.
- Gabriel, F. 1994:* Středověká pec ve Zbečně. Průzkumy památek 1/1, 21–22.
- Hanuliak, M. 2002:* Interpretačný prínos z terénneho výskumu vo Vlčkovciach (okr. Trnava). *Archaeologia historica* 27, 463–475.
- Ježek, M. 1999:* Sídelní pás u středověkého Zbečna. In: Ježek, M. – Klápště, J. eds., *Mediaevalia archaeologica* 1. Praha – Wrocław, Praha: Archeologický ústav AV ČR, 269–296.
- Klápště, J. 1998:* Die Anfänge der jüngeren mittelalterlichen Keramik in Böhmen als kulturhistorisches Problem. *Archeologické rozhledy* 50, 138–158.
- Kolařík, V. – Merta, D. – Peška, M. 2015:* Archeologie žijící vesnice. Poznámky ke stavu a možnostem výzkumu vesnického domu v roce 2015. In: *Dějiny staveb 2015*, Plzeň: Klub Augusta Sedláčka, 196–200.
- Kypta, J. 2014:* Das Lebensmilieu des hoch- und spätmittelalterlichen Dorfes als archäologisches Forschungsproblem. In: E. Gringmuth-Dallmer – J. Klápště Hrsg. in Zusammenarbeit mit J. Hasil, *Prähistorica* 31/2. Tradition – Umgestaltung – Innovation: Transformationsprozesse im hohen Mittelalter, Prag: Karolinum, 419–436.
- Kypta, J. – Laval, F. – Nachtmannová, A. – Neustupný, Z. – Veselý, J. 2019:* Demolice a novostavba aneb Vznik hradu Krakovce v 80. letech 14. století. Průzkumy památek 26/1, 3–24.
- Kypta, J. – Marešová, B. – Neustupný, Z. 2008:* K počátkům hradu Křivoklátu (výsledky archeologického výzkumu tzv. dolního hradu v letech 2004–2008). Průzkumy památek 15/2, 39–68.
- Kypta, J. – Veselý, J. – Nachtmannová, A. 2018:* Nenápadný domek na návsi pod drobnohledem. Novověká hrnčírna ve Vilasově Lhotě na Sedlčansku. Památky středních Čech 32/1, 11–35.
- Mencl, V. 1980:* Lidová architektura v Československu. Praha: Academia.
- Měchurová, Z. 1997:* Konůvky – zaniklá středověká ves ve Žďánickém lese. Brno: Archeologický ústav AV.
- Musil, J. 2020:* Dvakačovice čp. 86 – archeologická sonda do minulosti vesnice. *Východočeský sborník historický* 37, 101–148.
- Škabrada, J. 1996:* K pochopení původní struktury některých typů středověkých domů na široké parcele. Průzkumy památek 3/1, 41–48.
- Škabrada, J. – Syrová-Anýžová, Z. edd. 2018:* Nejstarší venkovské domy ve východních Čechách. Pardubice – Brno: Univerzita Pardubice – Společnost pro obnovu vesnice a malého města.
- Volfová, E. 2000:* Dostavba chlebové pece Hamouzova statku ve Zbečně. Památky středních Čech 14/2, 80–83.

Structural changes of a rural house in the Late Middle Ages and Early Modern period: An example from Zbečno, Central Bohemia

For the most part, timbered house no. 22 in the village of Zbečno (Rakovník district) is a valuable landmark of vernacular architecture; owned by the National Heritage Institute since 1992, the building is open to the public today. For this purpose, many structural modifications of a rehabilitation and conservation nature have been made to the house. Several construction projects were preceded by archaeological excavations, the comprehensive evaluation of which is the subject of the presented article.

The preserved structures of the house come from a number of construction stages dated in greater detail thanks to the dendrochronological analysis of beams from timbered walls and other structures. The oldest is a timbered two-floor chamber part built in the second half of the 16th century. The timbered walls of a large room serving as the main living room date from the mid-18th century.

A smaller living room was added to this room on the courtyard side at the end of the 18th century. A brick widow's flat was added to the timbered chamber part, probably in the first half of the 19th century, at which time the layout development of the house came to an end.

The archaeological excavation in the interior of the house was conducted in the large living room and in the adjacent small living room. Beneath the floor of the living room, a layer with the remains of three defunct medieval houses has been preserved, the layout of which corresponded to the existing house. Two of the previous houses were destroyed by fire. Because the fire burned the surfaces of the compacted floors to a hard crust, it is possible to reconstruct the layouts of the medieval living rooms. Two heavily compacted floors were preserved. These layers are composed exclusively of loess, the colour of which contrasts with the other stratigraphic units. Pottery dates the origin of the earliest house to the period between the second half of the 13th century to the first half of the 14th century.

The negatives of the threshold beams of the timbered walls have been preserved in some places around the perimeter of the medieval loess floors. These grooves are slightly shifted in plan from the course of today's timbered walls. A crucial finding, however, is that the floor plans of the living rooms of all three defunct medieval houses correspond to the layout of today's house. The orientation of the floor plan axes of today's house coincide precisely with the medieval developmental phases. Significant for the development of the layout of the house is the fact that the location of the fireplace in the main living room has remained exactly the same since the Late Middle Ages. In the corner of the room, a fragment of a medieval oven operated directly from the living room has been preserved beneath the floor. The oven is stratigraphically connected with the second burnt loess floor, which can be dated to the 15th century based on pottery. The stone body of the oven exactly respects today's timbered walls dating to the middle of the 18th century. The oven was replaced by a tiled stove in the Early Modern period (probably the 16th century).

A number of pits and layers were uncovered in the interior and exterior of the house; these come from residential phases in which the development of the homestead had not yet been stabilised in its current form. These situations can be dated to the period between the 12th and 13th century based on pottery. On the courtyard side of the house, a cellar with columns was partially uncovered, the backfill of which contains pottery from the 13th century. The orientation of this building also corresponds to today's homestead layout. It was either a separate farm building or a part of the chamber part of the residential house that was pushed out into the yard.

The results of the archaeological excavation of the homestead in the village of Zbečno represent an important point of reference for the discussion on the spatial continuity of the development of agricultural homesteads in the Late Middle Ages and Early Modern period. Although the house was destroyed at least twice, in the Middle Ages and Early Modern period it was restored in the same place and with the same layout. Based on the dating of several find situations, it is possible that the stabilisation process of homestead development to its current form dates back to the second half of the 13th century. It is certain that the buildings were already spatially stabilised in the 14th century.

English by *David Gaul*

JAN KYPTA, Národní památkový ústav – ú. o. p. středních Čech v Praze, Sabinova 5, CZ-130 11 Praha 3
kypta.jan@npu.cz

FILIP LAVAL, Národní památkový ústav – ú. o. p. středních Čech v Praze, Sabinova 5, CZ-130 11 Praha 3
laval.filip@npu.cz

BARBARA MARETHOVÁ, Národní památkový ústav – ú. o. p. v Ostravě, Odboje 1, CZ-702 00 Ostrava
marethova.barbara@npu.cz

ZDENĚK NEUSTUPNÝ, Národní památkový ústav – ú. o. p. středních Čech v Praze, Sabinova 5, CZ-130 11 Praha 3
neustupny.zdenek@npu.cz